

ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΙΚ. ΓΑΛΑΝΗΣ & ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΗΜΟΤΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ 2002

**ΠΡΟΕΚΛΟΓΙΚΟ ΚΛΙΜΑ - ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ
- ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ - ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ**

Ιωάννινα 2003

Γιώργος Νικ. Γαλάνης* & Γεώργιος Ε. Παπαδόπουλος**

Δημοτικές εκλογές 2002

Προεκλογικό κλίμα - Στρατηγικές - Αποτελέσματα - Αντιδράσεις

Περίληψη

Με την παρούσα εργασία επιχειρείται μία πρώτη θεώρηση των Δημοτικών και Νομαρχιακών εκλογών του Οκτωβρίου 2002, των αποτελεσμάτων τους και της σημασίας που δόθηκε σε αυτά τα αποτελέσματα από τα κόμματα.

Στην αρχή, γίνεται μια γενικότερη αναφορά στο πολιτικό σκηνικό όπως αυτό είχε διαμορφωθεί μερικούς μήνες πριν τις εκλογές και στο γενικότερο κλίμα και στις επιδιώξεις και προσδοκίες των κομμάτων από τις επικείμενες εκλογές.

Στη συνέχεια, παρακολουθούμε το πώς τα κόμματα οργάνωσαν την στρατηγική τους και πώς επέλεξαν τους υποψηφίους τους καθώς και τα γενικότερα θέματα που τέθηκαν ή προέκυψαν κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου.

Τέλος, στο πώς ερμηνεύτηκαν τα αποτελέσματα από τα επιτελεία των κομμάτων και στις αντιδράσεις που προκλήθηκαν στα κόμματα από τα αποτελέσματα των εκλογών για την τοπική αυτοδιοίκηση και την επίδραση που αυτά είχαν στο σχεδιασμό της κυβερνητικής πολιτικής αλλά και της αντιπολιτευτικής πολιτικής της αξιωματικής αντιπολίτευσης.

Λέξεις κλειδιά: Προεκλογική περίοδος, Πολιτικά κόμματα, Κυβέρνηση, Αξιωματική Αντιπολίτευση, Νομαρχία, Δήμαρχος, Επίδραση των Δημοτικών Εκλογών

Local elections 2002

Pre-election Atmosphere, Strategies, Results, Reactions

Abstract

The aim of this project is to examine the Greek local elections of 13th October 2002.

Firstly, we consider the pre-election period and the strategic that the political parties followed.

In addition, our research is centred on the elections and the final results for the local governments (authorities).

Finally, we discuss how the results for local election affected the government decisions and the decisions of (main) opposition party.

Keywords: Pre-election period, Political parties, Government, Main Political Party, Prefecture, Mayor of the Town, Affection of Local Elections

---

* Καθηγητής Κοινωνικής Ψυχολογίας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

** Υπ. Διδάκτορας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Ι. Εισαγωγικά

Για μια ακόμη φορά με τις εκλογικές αναμετρήσεις για Δήμους και Νομαρχίες στις 13 και 20 Οκτωβρίου 2002 οι Έλληνες εξέλεξαν με την ψήφο τους, τους τοπικούς άρχοντές τους καθώς και τους νομαρχιακούς και δημοτικούς τους συμβούλους.

Και για μια ακόμη φορά άρχισε η συζήτηση για το αν και κατά πόσο οι δημοτικές εκλογές είναι πολιτικές, για το αν μπορεί κάποιος να εξάγει πολιτικά συμπεράσματα από τα αποτελέσματα αυτών των εκλογών και τέλος αν και κατά πόσο οι πολίτες έχουν ξεφύγει από τα στενά κομματικά πλαίσια και μπορούν να επιλέξουν ανεξάρτητα από κομματικές δεσμεύσεις το πρόσωπο που είναι ικανότερο να διαχειριστεί τα προβλήματα της τοπικής κοινωνίας ή παραμένουν δέσμιοι της πολιτικής των μεγάλων κομμάτων των επιλογών τους και της δυνατότητας να μπορούν να επηρεάζουν με επιστημονικό ή μη τρόπο την συμπεριφορά των πολιτών, γνωρίζοντας καλά την ψυχολογία και τα άλλα χαρακτηριστικά των ψηφοφόρων την ώρα της κάλπης (Stone/ Schaffner, 2002).

Πριν όμως προχωρήσουμε, κρίνουμε πως θα ήταν σκόπιμο να δούμε πολύ συνοπτικά τους ρόλους, τις αρμοδιότητες και τις εξουσίες τις οποίες έχουν οι αιρετοί δήμαρχοι και νομάρχες και για τις οποίες γίνεται πολύς λόγος στα πλαίσια της ανάπτυξης της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. «Αιρετοί νομάρχες και υπερ-νομάρχες ξέρουμε όλοι ότι είναι στερημένοι από ουσιαστικές αρμοδιότητες, παράγοντες διακοσμητικοί του δημόσιου βίου. Προσωντούχοι ή ατάλαντοι, ανιδιοτελείς ή αριβίστες, τον πολίτη δεν τον αφορούν. Το καθεστώς της 'κομματοκρατίας' (αυτό που υποκαθιστά στις μέρες μας την αντιπροσωπευτική δημοκρατία) έχει ακυρώσει στην πράξη κάθε πραγματικό ενδεχόμενο τοπικής αυτοδιοίκησης. Με τους δημάρχους τα πράγματα είναι λίγο διαφορετικά: διατηρούν κάποιες περιθωριακές αρμοδιότητες. Και πάλι τα ουσιαστικά προβλήματα των δήμων εξαρτώνται από το συγκεντρωτικό κομματικό κράτος, όμως κάτι απομένει και για τους δημάρχους: κάποι-οι δευτερεύοντες τομείς καλλωπισμού, ψυχαγωγίας, κοινωνικής πρόνοιας. Για να μην είναι προκλητικά αργόσχολοι, όπως οι νομάρχες».¹

Ανεξάρτητα όμως από το αν οι νομάρχες και οι δήμαρχοι έχουν πραγματικές εξουσίες ή όχι οι εκλογές αυτές πρώτ' απ' όλα αφορούν τοπικά θέματα και προβλήματα που αφορούν τις κατά τόπους κοινωνίες. Από την άλλη μεριά όμως οι εκλογές αυτές έχουν και γενικότερο πολιτικό χαρακτήρα και

---

1. Γιανναράς, Χ. (2002). *Η Καθημερινή*, 6-10-2002, σελ. 14.

μπορεί κάποιος να εξάγει από αυτές συμπεράσματα γιατί «σ' αυτές συμμετέχει και εκφράζεται το σύνολο του εκλογικού σώματος, ο τρόπος με τον οποίον τις προσεγγίζουν τα κόμματα και βέβαια τα αποτελέσματά τους εκπέμπουν με τρόπο αυθεντικό σημαντικά πολιτικά μηνύματα... Αυτό γίνεται και στο εξωτερικό, αυτό γινόταν πάντα και στη Ελλάδα... Τα ίδια τα κόμματα με την επιλογή των υποψηφίων που υποστηρίζουν, με τη συμπεριφορά τους, με τη αγωνία τους για τα αποτελέσματα, τις αντιμετωπίζουν ως πολιτικές εκλογές».²

Ακριβώς γι' αυτό το λόγο οι συζητήσεις στα κόμματα και στα κοιμησιακά επιτελεία αρχίζουν πολύ καιρό πριν τις εκλογές και παύουν αρκετό καιρό μετά. Και όχι μόνο αυτό αλλά τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών ίσως επηρεάζουν και τις γενικότερες πολιτικές εξελίξεις με το γενικότερο κλίμα που δημιουργούν.

II. Πριν από τις εκλογές:

Κινήσεις, στόχοι, προβλέψεις και προσδοκίες των κομμάτων

Γι' αυτό το λόγο και στο κυβερνών κόμμα και στο κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης από πολύ νωρίς άρχισαν να σχεδιάζουν τη γενικότερη στρατηγική τους για τη μάχη των δημοτικών εκλογών και να συζητούν τα ονόματα και τις προτάσεις τους για τις κατά τόπους κοινωνίες αλλά και για το κατά πόσο αυτές οι επιλογές θα διαμόρφωναν κλίμα υπέρ του ενός ή του άλλου έτσι ώστε τα συμπεράσματα από τα αποτελέσματα να χρησιμοποιηθούν για να κερδηθούν ή να χαθούν εντυπώσεις και να επηρεαστούν εξελίξεις. Το ίδιο βέβαια συνέβη και με τα μικρότερα, εντός και εκτός βουλής, κόμματα.

Στο ΠΑΣΟΚ ως κυβερνών κόμμα –όπως και στη Νέα Δημοκρατία και στα άλλα κόμματα- οι συζητήσεις άρχισαν ήδη από το Πάσχα. Για το ΠΑΣΟΚ εκείνη την περίοδο είχε διαμορφωθεί ένα δυσμενές κλίμα και όλοι πίστευαν ότι ήταν πολύ δύσκολο να αναστραφεί και πως ο Πρωθυπουργός βρισκόταν σε δύσκολη θέση κυρίως λόγω της κυβερνητικής του πολιτικής, αλλά και λόγω εσωκομματικών προβλημάτων. Όμως ήταν δεδομένο ότι κανείς δεν θα μπορούσε να επιχειρήσει τίποτα πριν τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών. «Η διαφαινόμενη βαριά ήττα στις δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές, ακριβώς επειδή θα επικαθορίσει το γενικότερο πολιτικό κλίμα, θα επηρεάσει αποφασιστικά και τις ασταθείς εσωκομματικές ισορροπίες στο κυβερνών κόμμα. Τα προσχήματα, που σήμερα ακόμα τηρούνται θα εγκαταλειφθούν.

---

2. Σουφλιάς, Γ. (2002). *Η Καθημερινή*, 6-10-2002, σελ. 24

Είναι κοινό μυστικό ότι αρκετά στελέχη προετοιμάζονται να θέσουν θέμα ηγεσίας».³

Μέσα στο γενικότερο αυτό κλίμα για το κυβερνών κόμμα ήδη 15 μέρες πριν το Πάσχα συγκροτήθηκε επιτελείο υπό τον Πρωθυπουργό, το οποίο μετά το Πάσχα συνέρχονταν σε εβδομαδιαία βάση και το οποίο είχε ως σκοπό την εκπόνηση «σχεδίου σωτηρίας του ΠΑΣΟΚ».⁴

Στην εποχή μας είναι γενικότερα γνωστός ο ρόλος που παίζουν σε πολλούς τομείς αλλά και στην πολιτική τα ΜΜΕ και γενικότερα το Μάρκετινγκ και η πολιτική επικοινωνία (Δεμερτζής 2002, Fagen 1977, Κυριακάκης 2000). «Γνωστή είναι η έμμονη ιδέα της πολιτικής ηγεσίας ότι μια 'πολιτική' μπορεί στους μοντέρνους καιρούς μας να επιβάλλεται ως καλή και επιτυχημένη μέσω 'επικοινωνιακών' εργαλείων – με τη σωστή προβολή και διαφήμιση στην 'αγορά' των κυβερνητικών προθέσεων και αποφάσεων ως θελκτικών 'προϊόντων' - για κατανάλωση από τις 'μάζες' των απλών πολιτών».⁵

Το παραπάνω σχέδιο αποφάσισε να θέσει σε εφαρμογή και η κυβέρνηση με πρώτο και βασικό στόχο να αλλάξει το βαρύ γι' αυτήν κλίμα έτσι ώστε να πείσει τους ψηφοφόρους να ψηφίσουν τους προτεινόμενους από αυτή τοπικούς άρχοντες και να κερδίσει όσο περισσότερες καλές εντυπώσεις ήταν δυνατό. Όμως πρώτα απ' όλα σκέφθηκαν οι σύμβουλοι του Πρωθυπουργού «αν πρώτοι εμείς δεν πιστέψουμε, 'επικοινωνιακώς', ότι τα πάμε πολύ καλά και θα τα πάμε ακόμη καλύτερα, αν πρώτοι εμείς δεν δημιουργήσουμε μεταξύ μας μια ευχάριστη ατμόσφαιρα, διαφημίζοντας μεταξύ μας την καλή δουλειά μας, τότε πως θα βρούμε τη δύναμη να 'επικοινωνήσουμε' αποτελεσματικά όπως θέλουμε με την ελληνική κοινή γνώμη;».⁶

Πέρα όμως από την οργάνωση επικοινωνιακών ομάδων στο ΠΑΣΟΚ κάποιοι έθεσαν και όρια για το που θα άρχιζε και θα σταματούσε η «συντριβή» ή η «πανωλεθρία» (όροι που χρησιμοποίησε ο γραμματέας του κόμματος κ. Κώστας Λαλιώτης σε συνάντησή του με τον Πρωθυπουργό σύμφωνα με την εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* της 28-4-2002.⁷ Ο αριθμός που τέθηκε σαν όριο ήταν οι 15 νομαρχίες – από 23 που είχε κερδίσει στις δημοτικές του 98-. Από εκεί και πέρα κάποιοι πιο απαισιόδοξοι υπολόγιζαν ότι το ΠΑΣΟΚ μπορεί να έφτανε και τις 10 νομαρχίες αριθμός που σύμφωνα με κορυφαίο εκσυγ-

3. Λυγερός, Στ., (2002), *Η Καθημερινή*, Μ Σάββατο 4 – Κυριακή Πάσχα 5 Μαΐου 2002, σελ. 4

4. Παπαδιόχος, Κ.Π. (2002), *Η Καθημερινή*, 4-5 Μαΐου 2002, σελ. 4

5. Αγγελόπουλος, Κ.Ι. (2002), *Η Καθημερινή*, 21-2-2002, σελ. 14

6. Στο ίδιο

7. *Ελευθεροτυπία*, 28-4-2002, σελ.4

χρονιστικό στέλεχος του ΠΑΣΟΚ «δεν μπορεί να μην αλλάξει το μοντέλο εξουσίας του» ενώ σύμφωνα με το ίδιο δημοσίευμα έθετε έτσι ζήτημα αλλαγής ηγεσίας.⁸ Οι προεκλογική περίοδος είχε αρχίσει και όλοι είχαν στραμμένο το ενδιαφέρον τους στη βραδιά των εκλογών και περίμεναν με αγωνία τα αποτελέσματα όπως άλλωστε σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις (Μπάλτα, 2001).

Μέσα σε όλα αυτά ο ίδιος ο Πρωθυπουργός δήλωσε: «Εγώ δεν θα γίνω Γκουτέρες». Με αυτό εννοούσε ότι ο ίδιος δεν επρόκειτο να παραιτηθεί σε περίπτωση που το ΠΑΣΟΚ έχανε στις εκλογές, όπως παραιτήθηκε ο πορτογάλος ομόλογός του μετά τη συντριβή του κόμματός του στις εκεί δημοτικές εκλογές.⁹

Από την πλευρά της Νέας Δημοκρατίας τώρα τα πράγματα επικεντρώθηκαν στη γενικότερη τακτική που θα ακολουθούσε το κόμμα στην επικείμενη εκλογική αναμέτρηση. Η Νέα Δημοκρατία αν και δεν σκόπευε να ορίσει συγκεκριμένο στόχο όπως στο ΠΑΣΟΚ πίστευε πως θα κέρδιζε 30 νομαρχίες αν και «κρυφός πόθος είναι οι 35».¹⁰ Κατά το ίδιο δημοσίευμα στη Νέα Δημοκρατία εστιζόταν και το ενδεχόμενο να ζητηθούν πρόωρες εκλογές εάν από τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών προέκυπτε δυσαρμονία μεταξύ κυβέρνησης και εκλογικού σώματος.¹¹

Κατά τα άλλα το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης αποφάσισε για την προεκλογική περίοδο να στηρίζει την πολιτική του σε ήπιους τόνους διατυμπανίζοντας παράλληλα προς όλες τις κατευθύνσεις ότι οι εκλογές είναι πολιτικές και μάλιστα πρώτος ο πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας σε συγκέντρωση υποψηφίων δημάρχων στις αρχές Ιουλίου. Επιπλέον η Νέα Δημοκρατία έδωσε στη δημοσιότητα νωρίτερα, σε σύγκριση με τις εκλογές του 1998 τα ονόματα υποψηφίων. Από τις λίγες περιπτώσεις που εκκρεμούσαν ήταν εκείνη στην υπερνομαρχία Αθηνών –Πειραιώς όπου η ΝΔ «θα εξαντλήσει όλα τα χρονικά περιθώρια προκειμένου να εκδηλώσει πρώτη η κυβέρνηση τις προθέσεις της».¹²

Και ενώ το πολιτικό σκηνικό αρχές καλοκαιριού είχε διαμορφωθεί για τα δύο μεγάλα κόμματα κάτω από αυτές τις συνθήκες και έτσι προχωρούσαν προς τις δημοτικές εκλογές ένα γεγονός που όλοι περίμεναν εδώ και χρόνια ήρθε για να ανατρέψει κάπως τα πράγματα και να δώσει μια ανακούφιση στο

8. Τσιόδρας, Δ./Μακρή Κ., (2002), *Η Ελευθεροτυπία*, 28-4-2002, σελ. 4

9. Παππάς, Τ. (2002), *Ελευθεροτυπία*, 28-4-2002, σελ. 4

10. Τσιόδρας, Δ./Μακρή Κ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 28-4-2002, σελ. 4

11. Τσιόδρας, Δ./Μακρή Κ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 28-4-2002, σελ. 4

12. Ταμπακόπουλος, Γ., (2002), *Η Καθημερινή*, 30-6-2002, σελ. 13

κυβερνών κόμμα, κυρίως, που ήταν σε εξαιρετικά δύσκολη θέση: η εξάρθρωση της τρομοκρατικής οργάνωσης 17 Νοέμβρη. Μετά τη σύλληψη της 17 Νοέμβρη «τα χαμόγελα επέστρεψαν στο Μέγαρο Μαξίμου και στη Χαριλάου Τρικούπη. Οι πιο ψυχραιμοί, όπως ο υπουργός Πολιτισμού κ. Ευ. Βενιζέλος ή ο υπουργός Εσωτερικών κ. Κ. Σκανδαλίδης, διαπιστώνουν ότι απλώς εξασφαλίστηκε μια νέα 'περίοδος χάριτος' στο μέσον της τετραετίας».¹³

Και ενώ οι εξάρθρωση της τρομοκρατικής οργάνωσης 17 Νοέμβρη προχωρούσε με γρήγορα βήματα τα κόμματα συνέχιζαν να ανακοινώνουν τους υποψηφίους τους.

Είδαμε μέχρι τώρα πως όλοι δίνουν τεράστια σημασία σε αυτές τις εκλογές και –αν όχι κυρίως– για τις πολιτικές εντυπώσεις που θα κερδίσουν τα κόμματα. Γι' αυτό το λόγο προσπαθούν να υποδείξουν ως υποψηφίους άτομα ευρύτερης αποδοχής. Και κατά κοινή ομολογία είναι δεδομένο ότι οι πιο πολλές εντυπώσεις κερδίζονται από τους τρεις μεγάλους δήμους της χώρας και από την υπερνομαρχία Αθηνών – Πειραιώς. Ο κ. Κώστας Παναγόπουλος διευθύνων σύμβουλος της εταιρίας ερευνών και δημοσκοπήσεων ALCO, στο *Βήμα της Κυριακής* 6 Οκτωβρίου 2002 λέει απαντώντας σε ερώτηση για τις διαφορές αυτής της εκλογικής αναμέτρησης σε σχέση με τις προηγούμενες, πως μία διαφορά είναι και «η βαρύνουσα σημασία των προσώπων σε σχέση με εκείνη των κομματικών υποδείξεων. Ασφαλώς κομματική υπόδειξη και πρόσωπο αποτελούν σε αυτές τις εκλογές τις δύο πλευρές ενός συγκοινωνούτος δοχείου. Η βαρύτητα των προσώπων όμως είναι πολύ μεγαλύτερη εφέτος και είναι παράλληλα και εκείνη που ρυθμίζει τη στρόφιγγα».¹⁴

Ανάμεσα στα ονόματα και στις επιλογές για τους μεγάλους δήμους και τις νομαρχίες υπήρξε και μία που κατά πολλούς θα έκρινε το γενικότερο πολιτικό σκηνικό και κλίμα γιατί από την επικράτησή της ή όχι θα ήταν φανερό κατά πόσο υπερισχύει το κυβερνών κόμμα ή όχι αλλά και γιατί ανακίνησε δύο θέματα κατά την προεκλογική περίοδο που φάνηκε ότι θα έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην τελική ή μη εκλογή της. Είναι η επιλογή της ΝΔ για την υπερνομαρχία Αθηνών-Πειραιώς του κ. Γιάννη Τζαννετάκου που με την υποψηφιότητά του έστρεψε εναντίον του την εκκλησία και έδωσε αφορμή για υψηλά ποσοστά στο πρώτο γύρω στον πρόεδρο του ΛΑΟΣ κ. Γ. Καρατζαφέρη ανοίγοντας μια μεγάλη συζήτηση για το αν και πόσο υπάρχει ακροδεξιά στην Ελλάδα.

Ο Γιάννης Τζαννετάκος, γνωστός δημοσιογράφος, αποφάσισε να μπει στον πολιτικό στίβο και στην περιπέτεια της πολιτικής (Καστανίδης 2002).

13. Λακόπουλος, Γ. (2002), *Το Βήμα*, 25-8-2002, σελ Α8

14. Χαλβατζάκης, Κ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, σελ Α68

Αποδέχτηκε την πρόταση που του έγινε από τη ΝΔ για τη διεκδίκηση της υπερνομαρχίας λέγοντας πως πρόκειται για μια ανεξάρτητη υποψηφιότητα ενώ η ΝΔ από την πλευρά της φαίνεται να τον επέλεξε –μετά από πρόταση του Γ. Σουφλιά που έκανε δεκτή ο πρόεδρος του κόμματος- και γιατί προερχόταν από αριστερό χώρο έτσι ώστε να μπορέσει να αποσπάσει πολλές κεντροαριστερές ψήφους.¹⁵

Από την άλλη πλευρά προσωπική επιλογή του Πρωθυπουργού, κ. Κώστα Σημίτη ήταν η επιλογή της κυρίας Φώφης Γεννηματά για την υπερνομαρχία Αθηνών-Πειραιώς. Στο ΠΑΣΟΚ πολλοί μιλούσαν για «αγγαρεία»¹⁶ που θα έκανε όποιος αναλάμβανε να φέρει σε πέρας το δύσκολο έργο της υποψηφιότητας Αθηνών –Πειραιώς και γι' αυτό το λόγο υπήρξε και μια μακρά περίοδος συζητήσεων και διαβουλεύσεων μέχρι να καταλήξουν στην τελική υποψηφιότητα.¹⁷ Η κυρία Γεννηματά κόρη του αείμνηστου Γιώργου Γεννηματά σε συνέντευξή της στο Βήμα της Κυριακής 25 Αυγούστου 2002 δηλώνει στο δημοσιογράφο Λ. Σταυρόπουλο: «Με οδηγεί ο ίσκιος του Γεννηματά».¹⁸

III. Προεκλογική περίοδος

Η εξάρθρωση της τρομοκρατίας ήρθε σαν «Μάννα εξ ουρανού» για το κυβερνών κόμμα καθώς οι εξελίξεις στον τομέα της τρομοκρατίας «λειτουργήσαν ως καταλύτης για να ανυψωθεί το πεσμένο ηθικό των 'πρασίνων'».¹⁹ Όμως εκτός από την εξάρθρωση της τρομοκρατίας το ΠΑΣΟΚ δέχτηκε και ένα ακόμη «αναπάντεχο δώρο»,²⁰ την υποψηφιότητα του κυρίου Γιάννη Τζαννετάκου με την οποία μετατράπηκε μια σίγουρη νίκη στην υπερνομαρχία Αθηνών –Πειραιώς σε ντέρμπι. «Περιστό να υπογραμμίσουμε τον τεράστιο πολιτικό συμβολισμό που έχει το εκλογικό αποτέλεσμα στη μεγαλύτερη περιφέρεια της χώρας, δεδομένου ότι προσφέρεται για συγκρίσεις. Ο Γιάννης Τζαννετάκος είναι από τα δημόσια πρόσωπα που προβάλλουν έντονα και υπερασπίζονται με συνέπεια τις απόψεις τους. Το πρόβλημα είναι ότι οι απόψεις του τον καθιστούν εκλογικά απωθητικό ταυτοχρόνως και για πολλούς παραδοσιακά δεξιούς και για τους δυσαρεστημένους 'πράσινους' ψηφοφόρους, που στην πλειοψηφία τους παραμένουν ανδρεοπαπανδρείκοι. Είναι,

15. Παντελάκης, Γ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 26-7-2002, σελ. 15

16. Σταυρόπουλος, Λ., (2002), *Το Βήμα*, 25-8-2002, σελ. Α17

17. Σταυρόπουλος, Λ., (2002), *Το Βήμα*, 25-8-2002, σελ. Α17

18. *Το Βήμα*, 25-8-2002, σελ. Α17

19. Λυγερός, Στ., (2002), *Η Καθημερινή*, 25-8-2002, σελ. 6

20. Λυγερός, Στ., (2002), *Η Καθημερινή*, 25-8-2002, σελ. 6

βεβαίως, συμπαθής στους ακραιφνείς 'εκσυγχρονιστές' της Κεντροαριστεράς, αλλά αυτοί έχουν σημείο αναφοράς τον Κώστα Σημίτη και δεν πρόκειται να τον ψηφίσουν».²¹

Οι φωνές αμφισβήτησης για την υποψηφιότητα του κ. Τζαννετάκου όσο περνούσε ο καιρός και πλησίαζαν οι εκλογές πλήθαιναν και αφορούσαν κυρίως τη στάση που είχε κρατήσει ο συγκεκριμένος υποψήφιος στο θέμα που είχε ανακινήσει από την εκκλησία για την αναγραφή του θρησκευματος στις ταυτότητες. «Είτε συμφωνούσε κανείς είτε όχι, δεν μπορούσε να αγνοεί ότι, πριν από ένα χρόνο, τρία εκατομμύρια Έλληνες υπέγραψαν (ελεύθερα και αυτοπροαίρετα καταθέτοντας όλα τους τα στοιχεία) αίτημα διεξαγωγής δημοψηφίσματος για την αναγραφή ή όχι του θρησκευματος στις αστυνομικές ταυτότητες. Αυτά τα τρία εκατομμύρια Ελλήνων συγκεκριμένος εντόπιος δημοσιογράφος δεν τα αντιπολίτευτηκε απλώς, δεν περιορίστηκε να διαφωνήσει δημόσια μαζί τους και να τα κατακρίνει, αλλά μήνες ολόκληρους με πάθος δυσσερμήνευτο τα χλεύαζε, τα λοιδορούσε, τα διέσυρε. Σε επίπεδο παροξυσμικού μένους και υστερικής αντιεκκλησιαστικής μονομανίας ειρωνεύονταν το εγχείρημα της συλλογής υπογραφών, πάλευε να το σπιλώσει, να τα ρεζιλέψει. Με το ίδιο μανιώδες πάθος είχε χλεύασει παλαιότερα τους Έλληνες που τολμούσαν να εκφράσουν συμπάθεια ή διαμαρτυρία, όταν οι βομβαρδισμοί του ΝΑΤΟ μακέλευαν τον λαό της Σερβίας. Λοιπόν, αυτόν τον δημοσιογράφο επέλεξε η αξιωματική αντιπολίτευση για να τον χρίσει εκλεκτό της υποψήφιο υπερνομαρχη Αττικής. Και ο κοινός νους διερωτάται εμβρόντητος: σε ποιο επιτέλους κοινό απευθύνεται η αξιωματική αντιπολίτευση, ποια είναι τα πιστεύω της, ποιες οι αξίες που εκπροσωπεί; Όταν τόσο απροσημάτιστα προκαλεί τρία εκατομμύρια ψηφοφόρους σε ποιες ψήφους ελπίζει; Για να υπάρξουν πολίτες που πέρνουν υπέγραψαν την αίτηση δημοψηφίσματος και φέτος ψηφίζουν τον μανιασμένο υβριστή τους, πρέπει να είναι ή συνειδητά ασυνεπείς ή πολιτικά ηλίθιοι».²²

Τα παραπάνω σχόλια, κρίσεις και προβλέψεις άρχισαν να επιβεβαιώνονται και από τις δημοσκοπήσεις. Μετά τα πρώτα αποτελέσματα δημοσκοπήσεων που αφορούσαν την υπερνομαρχία Αθηνών-Πειραιώς βουλευτές της αξιωματικής αντιπολίτευσης υποστήριζαν ότι «μια εκλογή που ήταν περίπατος για τη Νέα Δημοκρατία έχει καταστεί 'ντέρμπι' και επισείουν τον κίνδυνο να χάσει η Ρηγίλλης τις εντυπώσεις, στην περίπτωση που απολέσει την υπερνομαρχία Αθηνών-Πειραιώς».²³

21. Λυγερός, Στ., (2002), *Η Καθημερινή*, 25-8-2002, σελ. 6

22. Γιανναράς, Χ. (2002), *Η Καθημερινή*, 6-10-2002, σελ. 14

23. Φαφούτης, Κ.Η., (2002), *Η Καθημερινή*, 25-8-2002, σελ. 7

Ένα μήνυμα, που παραγκωνίζει πολλά και βασικά προβλήματα της αυτοδιοίκησης και αυτό είναι που παίζει καθοριστικό ρόλο και στις συνεντεύξεις των υποψηφίων. Αναφέρουμε ενδεικτικά απαντήσεις σε ανάλογες ερωτήσεις των δύο υποψηφίων υπερνομαρχών στην *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* της 6ης Οκτωβρίου 2002 της κυρίας Φώφης Γεννηματά στον δημοσιογράφο Τάσο Παππά. Ερώτ. «*Το ξέρετε, φαντάζομαι, ότι μια νίκη σας μπορεί να ισοφαρίζει τις αρνητικές εντυπώσεις για την κυβέρνηση, αν το αποτέλεσμα γι' αυτήν στις δημοτικές εκλογές δεν είναι θετικό...*». Απάντηση «*Η επιθυμία μας είναι να ξεπεράσουμε τις προσδοκίες. Πρέπει να βάλουμε ένα τέλος στην κομματική ανάγνωση των αποτελεσμάτων των εκλογών. Αν με ενδιέφεραν οι εντυπώσεις, δεν θα εγκατέλειπα τη βουλευτική έδρα*». Ο Γιάννης Τζαννετάκος στον δημοσιογράφο Δημήτρη Τσιόδρα στην ερώτηση «*Ποιο θα είναι το μήνυμα για ΠΑΣΟΚ-ΝΔ από το αποτέλεσμα στην υπερνομαρχία;*», απαντά «*Η 'υπερνομαρχία' ...εντάσσεται στους υπερπεντήκοντα νομούς της χώρας. Το μήνυμα θα είναι συνολικό. Και θα αποδοκιμάζει, τόσο την αντι-αυτοδιοικητική τακτική της κυβέρνησης, όσο και τα εν γένει πεπραγμένα της τα τελευταία έτη... Σε τελευταία ανάλυση το μήνυμα θα είναι: παραδώστε κυβερνώντες την εξουσία, βλέπτετε τον τόπο. Εμείς θα είμαστε απλώς οι αγγελιοφόροι*».²⁴

Όπως φάνηκε και από την γενικότερη διαφημιστική καμπάνια της, η ΝΔ επικεντρώθηκε στο σύνθημα «*Στείλτε μήνυμα*» καθ' όλη τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου και με τηλεοπτικά σποτ και με ολοσέλιδες καταχωρήσεις στον τύπο. Μέσα σε αυτή την προεκλογική τακτική ευθυγραμμίστηκε και ο κ. Τζαννετάκος. Παρόλα αυτά όμως υπήρξαν και μέσα στη ΝΔ φωνές που αμφισβήτησαν την επιλογή Τζαννετάκου αλλά και το κατά πόσο έπρεπε να χρησιμοποιηθεί ένα τέτοιο σύνθημα κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου.²⁵

Ακόμη και το πολιτικό συμβούλιο της ΝΔ αμφισβήτησε «*τη σοφία της επιλογής Τζαννετάκου*»,²⁶ ενώ ο πρώην Πρωθυπουργός και επίτιμος πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας κ. Μητσοτάκης δήλωσε «*Είπα, και το λέω και εδώ, ότι οι επιλογές που γίνονται σε αυτές τις περιπτώσεις μπορεί να έχουν λάθη. Μπορεί*».²⁷ Ο κ. Μητσοτάκης όμως μίλησε και για την προεκλογική τακτική του κόμματος της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης λέγοντας «*οι οπαδοί του*

24. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 6-10-2002, συνέντευξη της κ. Φώφης Γεννηματά στον Δημοσιογράφο κ. Τάσο Παππά

25. Πρετεντέρης, Ι.Κ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, σελ. Α14

26. *ΤΑ ΝΕΑ*, 26-9-2002, σελ. 10

27. *ΤΑ ΝΕΑ*, 26-9-2002, σελ. 10

κόμματος πρέπει να στηρίζουν τους υποψηφίους που επέλεξε το κόμμα για να δοθεί ένα ισχυρό μήνυμα στην κυβέρνηση».²⁸

Και ενώ στη ΝΔ υπήρχαν οι παραπάνω διαφωνίες στο ΠΑΣΟΚ εξαιτίας αυτών των διαφωνιών και επιλογών οι οποίες ανέτρεψαν το γενικότερο κλίμα και την εικόνα της κυβέρνησης είχαν αρχίσει να είναι αισιόδοξοι.²⁹ Όσο περνούσε ο καιρός και πλησίαζε η 13η Οκτωβρίου στο ΠΑΣΟΚ προσπαθούσαν να πετύχουν την όσο γίνεται μεγαλύτερη συσπείρωση των οπαδών του και να κινητοποιήσουν όσο γίνεται περισσότερους τους οπαδούς του. Όπως βέβαια αναφέραμε και πιο πριν ένας από τους βασικούς λόγους ανάκαμψης του ΠΑΣΟΚ ήταν και η εξάρθρωση της τρομοκρατικής οργάνωσης 17 Νοέμβρη. Όμως στο ΠΑΣΟΚ ήλπιζαν σε όσο το δυνατό περισσότερα οφέλη από το συγκεκριμένο ζήτημα «Αν πιάσουμε τον Κουφοντίνα το Σάββατο πριν από τις Δημοτικές εκλογές ή αν εκείνη την βδομάδα εξαρθρώσουμε πλήρως τον ΕΛΑ, ε, δεν θα μας πάει καθόλου άσχημα»,³⁰ έλεγε σύμφωνα με το παραπάνω δημοσίευμα ένα κυβερνητικό στέλεχος ενώ όμως όλοι γνώριζαν και όλοι περίμεναν μια νίκη στην υπερνομαρχία με την οποία θα ισοφάριζαν όποιες άλλες απώλειες. Σύμφωνα με μια κυβερνητική πηγή «Μπορεί να χάσουμε τις περισσότερες μάχες, δηλαδή τον πόλεμο. Αρκεί να κερδίσουμε μία και θα έχουμε κερδίσει τις εντυπώσεις».³¹

Ο Γιάννης Τζαννετάκος, παρότι αριστερός, επιλέχτηκε από την ΝΔ για την υπερνομαρχία Αθηνών-Πειραιώς. Όμως στις συγκεκριμένες εκλογές δεν ήταν αυτή η μοναδική υποψηφιότητα που ενώ κατέβαινε με το συνδυασμό κάποιου κόμματος προέρχονταν από άλλο πολιτικό χώρο. Πολλά πρόσωπα του καλλιτεχνικού χώρου αλλά και προσωπικότητες κατέβηκαν τελικά υποψήφιοι με συνδυασμούς που δεν είχαν σχέση με την ιδεολογία τους. Μάλιστα σε αυτές τις εκλογές ήταν τόσες πολλές αυτές οι υποψηφιότητες που έκαναν ορισμένους να μιλούν και για «πολιτικό φρενοκομείο».³² «Ο κ. Ν. Κωνσταντόπουλος, πρόεδρος του Συνασπισμού, που είναι κόμμα της Αριστεράς, έβρισε τον Κ. Καραμανλή γιατί η κυρία Νίτσα Λουλέ, μέλος του κόμματός του (της Αριστεράς) και πρώην μέλος της πολιτικής γραμματείας (που είναι το καθοδηγητικό όργανο), είπε ότι θα κατέβει (ή θα κατέβαινε, δεν κατάλαβα καλά) στον συνδυασμό της δεξιάς κυρίας Ντόρας Μπακογιάννη, γιατί (είπε η κυρία Λουλέ) πολύ την θαυμάζει, αλλά δεν έβρισε (ο κ. Κωνσταντόπουλος)

28. *ΤΑ ΝΕΑ*, 26-9-2002, σελ. 10

29. Μπουρδάρας, Γ.Σ., (2002), *Η Καθημερινή*, 25-8-2002, σελ. 6

30. *Η Καθημερινή*, 25-8-2002, σελ. 6

31. *Η Καθημερινή*, 25-8-2002, σελ. 6

32. Μουλόπουλος, Β. (2002), *Το Βήμα*, 2-6-2002, σελ Α9

την κυρία Λουλέ (που είπε ότι θαυμάζει την Ντόρα), όπως δεν είχε βρῖσει ούτε την κυρία Μαρία Δαμανάκη όταν κατέβηκε υποψήφια δήμαρχος με το Πασόκ και του το γνωστοποίησε με επιστολή. Τότε δεν είχε βρῖσει ούτε τον κ. Σημίτη, ίσως γιατί δεν ήθελε να δυσαρεστήσει την πασοκοεκσυγχρονιστική ψυχή του κόμματός του. Όπως την θαυμάζει (μεγάλο σουξέ η Ντόρα) και η καλλιγράμμη Υβέτ, η οποία δήλωσε ότι θα την ψήφιζε αν δεν ήταν υποψήφια (Η Υβέτ) με τον σοσιαλιστικό συνδυασμό του κ. Χρ. Παπουτσή. Οι παρενέργειες: Στις πολιτικές δημοσκοπήσεις οι ψηφοφόροι δηλώνουν ότι θέλουν κυβέρνηση της Δεξιάς (γιατί θεωρούν ότι θα είναι πιο αριστερή από εκείνη των σοσιαλιστών) με πρωθυπουργό και υπουργούς σοσιαλιστές (γιατί τους θεωρούν πιο δεξιούς από τους δεξιούς). Η διάγνωση: Η πολιτική σχιζοφρένεια έχει λάβει διαστάσεις επιδημίας. Ουδείς πλέον μπορεί να καταλάβει ποιος είναι αριστερός και ποιος δεξιός, ποιος κυβέρνηση και ποιος αντιπολίτευση».³³

Εκτός όμως από τα παραπάνω υπήρξαν και υποψήφιοι οι οποίοι αναιρούσαν ή προσπάθησαν να αναιρέσουν απόψεις τους με σκοπό την άντληση ψήφων. Και σε αυτή την περίπτωση το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν αυτό του υποψηφίου υπερνομάρχη κ. Γιάννη Τζαννετάκου η οποία συνδέεται με τις απόψεις του για το θέμα των ταυτοτήτων αλλά και ως άτομο προερχόμενο από χώρο πέραν της Νέας Δημοκρατίας προσπάθησε να γίνει «εκφραστής του ανοίγματός της προς τον κεντροαριστερό χώρο».³⁴ Όμως το γεγονός αυτό, ότι δηλαδή ο κ. Τζαννετάκος προέρχεται από χώρο που είναι κατά της αναγραφής του θρησκευματος στις ταυτότητες προκάλεσε αντιδράσεις και σύγχυση στο εκλογικό σώμα. «Μια από τις πιο ουσιαστικές πολιτικές διαφοροποιήσεις της δεξιάς από την αριστερά είναι η θεοκρατική αντίληψη για τις σχέσεις κράτους και Εκκλησίας. Στο ζήτημα των ταυτοτήτων, ΝΔ και ο κ. Καραμανλής προσωπικά πήραν θέση υπέρ του αρχιεπισκόπου. Ο κ. Τζαννετάκος υποστήριξε με έμφαση την αντίθετη, τη δημοκρατική άποψη. Πως μπορεί να γίνει σύνθεση αυτών των αντίθετων πολιτικών θέσεων, ώστε να δοθεί πολιτικό μήνυμα στην υπερνομαρχιακή ψήφο; Από τις δημοσκοπήσεις προκύπτει ότι πολλοί ψηφοφόροι της ΝΔ δεν προτίθενται να ψηφίσουν τον κ. Τζαννετάκο. Η ερμηνεία αυτής της αρνητικής πρόθεσης στηρίζεται, ακριβώς, στις απόψεις του κ. Τζαννετάκου, που προκάλεσαν τη δυσφορία του αρχιεπισκόπου, τον οποίο ο κ. Τζαννετάκος ανέφερε ως κ. Παρασκευαΐδη. Δεν άλλαξε τις θέσεις του ο κ. Τζαννετάκος στο ζήτημα των ταυτοτήτων. Είπε, όμως, ότι ήταν λάθος του να αναφέρεται στον αρχιεπίσκοπο με το κα-

33. Μουλόπουλος, Β. (2002). *Το Βήμα*, 2-6-2002, σελ Α9

34. *Ελευθεροτυπία*, 6-10-2002, σελ. 18, στήλη ΓΝΩΜΕΣ

τά κόσμον όνόμά του. Φυσικά, τότε, δεν είχε κάνει κανένα λάθος. Χρησιμοποίησε, εύστοχα, το πολιτικό όνομα του κ. Χριστόδουλου, για να επικρίνει την ανεπίτρεπτη ανάμειξη του σε πολιτικά και πολιτειακά ζητήματα. Ούτε αυτή η υπαναχώρηση, όμως, του εξασφάλισε τη 'συγχώρεση' του αρχιεπισκόπου, ο οποίος περιμένει από τους δικούς του οπαδούς να μην υποστηρίξουν τον υποψήφιο που ήταν αντίθετος με αυτόν και που υποστηρίζεται τώρα από το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης, το οποίο υποστήριζε τον κ. Χριστόδουλο στη διαμάχη του με την κυβέρνηση Σημίτη, η οποία δεν αρέσει τώρα στον κ. Τζαννετάκο. Πλήρης σύγχυση!».³⁵

Φαίνεται λοιπόν από τα παραπάνω πως οι φωνές μέσα στη Νέα Δημοκρατία που αμφισβητούσαν μια πολύ βασική επιλογή του κόμματός τους αλλά και άλλες που διαφωνούσαν με τη γενικότερη τακτική του κόμματός τους δεν ήταν λίγες. Αλλά μην ξεχνάμε ότι και εκτός κόμματος ΝΔ υπήρξαν εκείνοι που αμφισβήτησαν κυρίως την επιλογή Τζαννετάκου με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τον πρόεδρο του ΛΑΟΣ κ. Καρατζαφέρη ο οποίος στήριξε σαν υποψήφιος υπερνομάρχης ολόκληρη την προεκλογική του εκστρατεία πάνω σ' αυτό το θέμα. Και όχι μόνο αυτό αλλά μεγάλο ρόλο πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα έπαιξε και η Εκκλησία.

Τα τελευταία χρόνια έχει αρχίσει μία πολύ μεγάλη συζήτηση για τις σχέσεις εκκλησίας και κράτους καθώς επίσης και για τον αν πρέπει ή όχι να υπάρξει διαχωρισμός εκκλησίας και κράτους. Είναι επίσης γνωστή η στάση που τήρησε η εκκλησία μετά την απόφαση της κυβέρνησης για την μη αναγραφή του θρησκευματος στις ταυτότητες. Όμως, μέχρι πριν λίγα χρόνια η εκκλησία ελάχιστα παρενέβαινε στις υποθέσεις του κράτους και πολύ λιγότερο στις δημοτικές και νομαρχιακές εκλογικές αναμετρήσεις. Επιπλέον, αυτή η πολιτική ουδετερότητα της εκκλησίας προβλέπεται και από το ελληνικό Σύνταγμα. «Το Σύνταγμα δεν προβλέπει καμία εξουσία και κανένα μερίδιο πολιτικής δύναμης για την Εκκλησία».³⁶

Όμως κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου είδαμε πολλές φορές υποψηφίους να επισκέπτονται τον Αρχιεπίσκοπο κ. Χριστόδουλο προκαλώντας ερωτήματα και σχόλια. «Αυτές οι συναντήσεις φαίνονται αθώες αλλά είναι και πονηρές. Τι έχει να συζητήσει ο υποψήφιος δήμαρχος με τον κ. Χριστόδουλο; Νομίζω πως τίποτε, ο δήμαρχος έχει την ευθύνη της πόλης (καθαριότητα, φωτισμός, πεζοδρόμια, πάρκα κτλ.) ενώ ο κ. Χριστόδουλος της ψυχής μας και της μετά θάνατον ύπαρξής μας, ουδέν κοινόν! Κι όμως, όταν καθήσουν στο τραπέζι και όταν απομακρυνθούν οι κάμερες και οι δημοσιογρά-

35. *Ελευθεροτυπία*, 6-10-2002, σελ. 18, στήλη ΓΝΩΜΕΣ

36. Λιανός, Θ.Π., (2002), *Το Βήμα*, 25-8-2002, σελ. Α52

φοι, αρχίζει συζήτηση επί της ουσίας, επί της πολιτικής ουσίας των διεκδικήσεων και των δεσμεύσεων. Αυτό έχει τεράστια σημασία. Με τον τρόπο αυτό, ο κ. Χριστόδουλος και η Εκκλησία γίνονται πολιτικός φορέας κατοχυρωμένος από τις άλλες πολιτικές δυνάμεις. Έτσι νοθεύεται η δημοκρατία. Η Εκκλησία που δεν πρέπει να έχει ανάμειξη με την πολιτική, μετατρέπεται σε πολιτικό φορέα απροσδιόριστης κοινωνικής ιδεολογίας».³⁷

Ο αρχιεπίσκοπος κ. Χριστόδουλος όμως προχώρησε πολύ παραπέρα και μάλιστα έκανε και μια δήλωση που αν και αμφισβητήθηκε αρχικά στη συνέχεια επιβεβαιώθηκε σύμφωνα με την οποία «οι ψηφοφόροι του Γιώργου Καρατζαφέρη δεν είναι ούτε ακροδεξιοί ούτε φασίστες, είναι καλοί χριστιανοί και αποτελούν μέρος της εκλογικής βάσης της ΝΔ το οποίο αντέδρασε στην υποψηφιότητα του κ. Γ. Τζαννετάκου και στα όσα είπε μεταξύ άλλων για το θέμα των ταυτοτήτων».³⁸ Βέβαια υπήρξαν πάρα πολλοί που αντέδρασαν σε αυτή τη δήλωση και έσπευσαν να δηλώσουν ότι «ο ρόλος της εκκλησίας είναι πνευματικός».³⁹

Μέσα σε αυτή τη λογική του επηρεασμού μεγάλης μερίδας εκλογικού σώματος από την Εκκλησία εντάχθηκαν και οι προσπάθειες του υποψηφίου υπερχονομάρχη της Νέας Δημοκρατίας κ. Γιάννη Τζαννετάκου ο οποίος αφού κατάλαβε την δύναμη της Εκκλησίας και αφού από τις δημοσκοπήσεις αντιλαμβανόταν πως θα ήταν δύσκολη η εκλογή του επιδίωκε μία συνάντηση με τον Κ. Χριστόδουλο. «Έλα όμως που ξέχασαν ότι ο κ. Χριστόδουλος, δεν ξεχνάει και ότι ο κ. Τζαννετάκος είχε υποστηρίξει την απάλειψη του θρησκευματος από τις ταυτότητες, ζήτημα για το οποίο ο κ. Χριστόδουλος είχε κάνει 'δημοψήφισμα', είχε σηκώσει το λάβαρο της Αγίας Λαύρας κτλ. Και τώρα ο κ. Τζαννετάκος ζητεί συνάντηση με τον κ. Χριστόδουλο, έστω και ολιγόλεπτη, έτσι για τα μάτια, ο κ. Χριστόδουλος απαντά 'όχι'. Φυσικά ο κ. Χριστόδουλος, γνωρίζει ότι το συμφέρον της Εκκλησίας είναι να συναντηθεί με τον κ. Τζαννετάκο και να του δώσει την ευχή του. Περιμένει όμως να παρέμβουν άλλοι ανώτεροι παράγοντες της ΝΔ, ίσως ο κ. Καραμανλής, ώστε να ανεβάσει τη διαπραγματευτική του δύναμη και όταν συναντήσει τον κ. Τζαννετάκο να τον... ξεπουπουλιάσει αργά και επώδυνα, αλλά ιδιαιτέρως».⁴⁰

Οι ίδιοι οι πολιτικοί με τις πράξεις τους, τις παραλείψεις τους και την γενικότερη τακτική τους έδωσαν το δικαίωμα στην Εκκλησία και στους παράγοντές της να επέμβει στα πολιτικά πράγματα κατά τη διάρκεια της προεκλο-

---

37. Λιανός, Θ.Π., (2002), *Το Βήμα*, 25-8-2002, σελ. Α52

38. *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α19

39. Αντωνιάδου, Μ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α19

40. Λιανός, Θ.Π., (2002), *Το Βήμα*, 25-8-2002, σελ Α52

γικής περιόδου καθιστώντας τους θρησκευτικούς ηγέτες όπως άλλωστε και οποιουδήποτε άλλους μπορεί κατά καιρούς να έχουν μπλεχτεί με την πολιτική «φορείς πολιτικής εξουσίας με αυξημένη διαπραγματευτική δύναμη και έτσι νοθεύεις το δημοκρατικό πολίτευμα. Υπ' αυτή την έννοια η τακτική των υποψηφίων δημάρχων, νομαρχών και γενικά πολιτικών να επιζητούν τη βοήθεια εξωπολιτικών παραγόντων είναι κακή».⁴¹

IV. Μετά τον Α΄ γύρο των Δημοτικών και Νομαρχιακών εκλογών

Με όλα τα παραπάνω προβλήματα με την εκκλησία να επεμβαίνει ανοιχτά στην εκλογική αναμέτρηση φτάσαμε στον πρώτο γύρο των δημοτικών εκλογών στις 13- Οκτωβρίου 2002. Μόλις ανακοινώθηκαν τα πρώτα επίσημα αποτελέσματα πολιτικά στελέχη από όλους τους χώρους έκαναν δηλώσεις ερμηνεύοντας ο καθένας από την πλευρά του τα αποτελέσματα και βγάζοντας τα πρώτα συμπεράσματα. Αλλά και ολόκληρη την εβδομάδα μέχρι την Κυριακή 20 Οκτωβρίου 2002 τα πολιτικά κόμματα, «ΠαΣοΚ και ΝΔ κάνουν ταμείο»,⁴² ο τύπος και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας ασχολούνταν με τα μηνύματα που βγήκαν από τις κάλπες. «Ο πρώτος γύρος των δημοτικών και νομαρχιακών εκλογών ανέδειξε μεν νικήτρια τη Νέα Δημοκρατία, αλλά δεν της έδωσε μια ισχυρή επιβεβαίωση της επέλασης προς την εξουσία, που επιζητούσε. Κατέγραψε την υπεροχή τους κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης σχεδόν σε ολόκληρη τη χώρα, αναδεικνύοντας όμως και την αδυναμία της ηγετικής ομάδας να διαχειρισθεί με αποτελεσματικότητα κρίσεις, σαν αυτή της υπερνομαρχίας ή του καρατζαφέριου φαινομένου. Από την άλλη πλευρά, η πρώτη Κυριακή, κατέγραψε τη φθορά του ΠΑΣΟΚ στην περιφέρεια...καταδεικνύοντας όμως και τις αντοχές του, τη δυνατότητά του να αμύνεται και να διαχειρίζεται την εμφανή πίεση του εκλογικού σώματος».⁴³

Κρίνουμε όμως σκόπιμο σ' αυτό το σημείο να παραθέσουμε τα εκλογικά αποτελέσματα όπως αυτά δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα *Το Βήμα* της Κυριακής 20-Οκτωβρίου 2002⁴⁴ και στα οποία μπορεί να γίνει σύγκριση με τις αντίστοιχες δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές του 1998 αλλά και με τις εθνικές εκλογές του 2000.

41. Λιανός, Θ.Π., (2002), *Το Βήμα*, 25-8-2002, σελ. Α52

42. Λακόπουλος, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α11

43. Καρακούσης, Α., (2002), *Η Καθημερινή*, 20-10-2002. Σελ. 6

44. *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α8. Ρεπορτάζ: Τζιοβάρια Γρ.

1998 Α' γύρος νομαρχιακών εκλογών

	<u>Ψήφοι</u>
ΠΑΣΟΚ με συμμάχους και «αντάρτες»	2566927
ΝΔ με συμμάχους και «αντάρτες»	2559868

2000: Βουλευτικές εκλογές 2000

	<u>Ψήφοι</u>
ΠΑΣΟΚ	3007775
Σύμμαχοι ΠΑΣΟΚ	43618
Σύνολο	3051593
ΝΔ	2935089
Σύμμαχοι ΝΔ	6121
Σύνολο	2941110

2002: Α' γύρος νομαρχιακών εκλογών 2002

	<u>Ψήφοι</u>
ΠΑΣΟΚ με συμμάχους και αντάρτες	2703798
«Πράσινοι» αντάρτες	128047
Σύνολο	2831845
ΝΔ με συμμάχους	2717651
«Γαλάζιοι» αντάρτες	103764
Σύνολο	2821415

Σύμφωνα λοιπόν με το παραπάνω δημοσίευμα «Όπως ακριβώς συνέβη στον πρώτο γύρο των αντίστοιχων εκλογών του 1998, έτσι και τώρα το ΠΑΣΟΚ και η Νέα Δημοκρατία μαζί με τους συμμάχους τους εμφανίζονται στο σύνολο της επικράτειας να...ισοψηφούν στον αριθμό των ψηφοδελτίων που έλαβαν οι υποψήφιοι νομάρχες που κινούνται στον πολιτικό τους περίγυρο και είτε είχαν – στη συντριπτική πλειονότητα – το επίσημο κομματικό χρίσμα είτε προερχόμενοι από τις τάξεις τους κατήλθαν στις εκλογές με 'αντάρτικα' ψηφοδέλτια. Ειδικότερα, όπως φαίνεται και στους σχετικούς πίνακες, οι υποψήφιοι νομάρχες που υποστηρίχθηκαν ή προέρχονταν από το ΠΑΣΟΚ είχαν λάβει την πρώτη Κυριακή της εκλογικής αναμέτρησης του 1998 τον συνολικό αριθμό των 2566927 ψήφων. Το κυβερνών κόμμα στις βουλευτικές εκλογές του 2000 ανέβασε τον αριθμό των ψήφων που έλαβε σε όλη τη χώρα στις 3007775, ενώ οι υποψήφιοι που υποστήριξε ή προέρχονταν από αυτό συγκέντρωσαν την περασμένη Κυριακή σε όλες τις νομαρχίες 2831835 ψηφο-

δέλτια. Αντιστοίχως, οι υποψήφιοι νομάρχες που είχαν το χρίσμα της Νέας Δημοκρατίας ή προέρχονταν από τις τάξεις της είχαν συγκεντρώσει στον πρώτο γύρο των προ τετραετίας νομαρχιακών εκλογών 2559868 ψήφους, σχεδόν δηλαδή όσες και το ΠΑΣΟΚ, αν και τελικώς η Ρηγίλλης πανηγύρισε περισσότερο, αφού κατάφερε να εκλέξει περισσότερους νομάρχες, διότι, προφανώς, στον δεύτερο γύρω οι 'εκλεκτοί' της συνήψαν πιο αποτελεσματικές συμμαχίες. Η αξιωματική αντιπολίτευση στις βουλευτικές του 2000, ανέβασε τον αριθμό των ψήφων που έλαβε σε όλη τη χώρα στις 2935089, αριθμός που απέχει πολύ λίγο από τα 2821415 ψηφοδέλτια που συγκέντρωσαν στον πρώτο γύρο των νομαρχιακών εκλογών οι υποψήφιοι που είχαν το 'γαλάζιο' χρίσμα ή –αν και στελέχη της ΝΔ – κατήλθαν ως 'αντάρτες'. Πρέπει να επισημανθεί ότι το ΠΑΣΟΚ καταφέρνει να ισοσκελίσει τις σημαντικές απώλειες που κατέγραψε την περασμένη Κυριακή στις περισσότερες νομαρχίες της περιφέρειας, χάρη στη μεγάλη διαφορά που πήρε από την αξιωματική αντιπολίτευση στην υπερνομαρχία Αθηνών –Πειραιώς. Η διαφορά αυτή, που φθάνει στις 219000 ψήφους, είναι κατά τι μικρότερη από τον αριθμό των ψήφων που έλαβε ο κ. Γ. Καρατζαφέρης (223000), οι οποίες αν συνυπολογίζονταν στο άθροισμα των ψήφων της αξιωματικής αντιπολίτευσης θα της έδιναν ένα σοβαρό προβάδισμα που, σε επίπεδο εθνικών εκλογών αντιπροσωπεύει ποσοστό της τάξεως του 3,25%».⁴⁵

Ο κ. Στράτος Φαναράς διευθύνων σύμβουλος της Metron Analysis καταλήγει περίπου στα ίδια αποτελέσματα και δίνει μια μικρή υπεροχή στη ΝΔ και μιλάει για μια ισορροπία η οποία όμως «οφείλεται στο ποσοστό που συγκέντρωσε ο κ. Καρατζαφέρης και το οποίο ισοδυναμεί με το 3,25% του εκλογικού σώματος σε πανελλαδική κλίμακα. Υπολογίζεται ότι περίπου το 2% αυτού του ποσοστού προέρχεται από ψηφοφόρους της ΝΔ και το ερώτημα είναι πόσοι από αυτούς έκαναν μία ευκαιριακή επιλογή ή μετατοπίστηκαν μονιμότερα προς το σχήμα του κ. Καρατζαφέρη. Αν αυτό το 2% είχε επιλέξει τον υποστηριζόμενο από τη ΝΔ υποψήφιο τότε η συνολική αναγωγή για τη ΝΔ θα έφθανε το 43,9%. Είναι φανερό επομένως ότι η αναμέτρηση στην υπερνομαρχία δεν είχε μόνο συμβολικό περιεχόμενο. Επηρέασε καθοριστικά τη συνολική αναγωγή των δυνάμεων και δικαίως θεωρείται ότι το μείζων θέμα που προέκυψε για την επόμενη περίοδο είναι ακριβώς το αν θα επιτύχει ο κ. Καρατζαφέρης να κεφαλαιοποιήσει πολιτικά αυτή την ψήφο και να την επεκτείνει σε πανελλαδική κλίμακα».⁴⁶

45. Τζιοβάρας, Γρ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α8

46. Φαναράς, Στρ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α10

IV. Μετά τον Α΄ γύρο των Δημοτικών και Νομαρχιακών εκλογών

Οι φωνές αμφισβήτησης και στα δύο κόμματα ανεξαρτήτως αποτελεσμάτων δεν έλειψαν. Ο κ. Λαλιώτης στο ΠΑΣΟΚ δέχτηκε κριτική κυρίως «για την επιλογή του να αναδείξει τα ακροδεξιά χαρακτηριστικά υποψηφίων της ΝΔ». ⁴⁷ Όσοι κατηγορούν τον κύριο Λαλιώτη κυρίως φέρνουν ως παράδειγμα την Θεσσαλονίκη όπου η τακτική κατά του κ. Ψωμιάδη υποψηφίου νομάρχη της ΝΔ είχε ως αποτέλεσμα την εκλογή του από τον Α΄ γύρο. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, τακτική όπως προσωπική επίθεση κατά του κ. Ψωμιάδη και οι αναφορές στο παρελθόν του, προκάλεσαν ακριβώς τα αντίθετα αποτελέσματα από τα προσδοκώμενα, ενώ στελέχη του ΠΑΣΟΚ δήλωναν για τον κ. Ψωμιάδη «τον κάναμε συμπαθή ακόμη και στους οπαδούς μας» και θεωρούσαν πως ο κ. Λαλιώτης δεν έλαβε υπ' όψιν του τις προτάσεις τους για την προεκλογική στρατηγική του κόμματός τους και ουσιαστικά ενήργησε μόνος του. ⁴⁸

Πέραν όμως από αυτό το γενικότερο κλίμα στη Χαριλάου Τρικούπη ήταν καλό μιας και εκτιμούσαν πως «η ΝΔ με την τακτική της αποδομεί τη δυναμική νίκης της. Δεν μπορεί να πείσει ότι είναι σοβαρός σχηματισμός και δεν έχει καταφέρει να δημιουργήσει μόνιμη σχέση εμπιστοσύνης με τους δυσαρεστημένους από την κυβερνητική πολιτική πολίτες». ⁴⁹ Με βάση αυτές τις εκτιμήσεις στο ΠΑΣΟΚ σχεδίαζαν την πολιτική της κυβέρνησης για μεγάλα θέματα όπως η προεδρία της Ελλάδος στην ΕΕ, η τρομοκρατία, το κυπριακό, τα ολυμπιακά έργα, το αγροτικό, η ανεργία, η υγεία και η παιδεία. ⁵⁰

Ο Πρωθυπουργός κ. Κώστας Σημίτης ήταν ικανοποιημένος από τα αποτελέσματα του Α΄ γύρου καθώς οι κάλπες της πρώτης Κυριακής «ξεκαθάρισαν το πολιτικό τοπίο ως τις επόμενες εθνικές εκλογές. Η κυβέρνηση εξασφαλίζει...αέρα πολιτικής σταθερότητας και ο Πρωθυπουργός ενδοκυβερνητική και εσωκομματική ηρεμία απαραίτητη όσο ποτέ για τον επόμενο χρόνο, που θεωρείται και είναι κρίσιμος για περισσότερους του ενός λόγους». ⁵¹ Στο ΠΑΣΟΚ δεν πανηγύριζαν μόνο για το γεγονός ότι στον Β΄ γύρο θα κέρδιζαν 20 Νομαρχίες ή και περισσότερες κάτι που φαινόταν δύσκολο κατά την έναρξη της προεκλογικής περιόδου, όσο «με την κατάρρευση της στρατηγικής

47. Παππάς, Τ.. (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20-10-2002, σελ.4

48. Παππάς, Τ.. (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20-10-2002, σελ.4

49. Παππάς, Τ.. (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20-10-2002, σελ.2

50. Παππάς, Τ.. (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20-10-2002, σελ.2

51. Λάμπας, Π., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α12

του βασικού αντιπάλου στο πολιτικό παιχνίδι». ⁵² Βέβαια, στο ΠΑΣΟΚ συζήτησαν και τους λόγους αποτυχίας των υποψηφίων του σε ορισμένες περιοχές. Μία από αυτές ήταν η Θεσσαλονίκη όπου η Νέα Δημοκρατία κέρδισε και τον Δήμο και την Νομαρχία από τον πρώτο γύρο. «Η υπόθεση της Θεσσαλονίκης θα γίνει αντικείμενο ειδικής συζήτησης στο ΠαΣοΚ τις επόμενες ημέρες, στο πλαίσιο του απολογισμού για τα αποτελέσματα των εκλογών και τα μηνύματα της κάλπης για την κυβέρνηση και το κόμμα». ⁵³ Όμως το μεγαλύτερο πρόβλημα για την κυβέρνηση ήταν ότι αποδοκιμάστηκαν οι συνδυασμοί σε πάρα πολλές αγροτικές περιοχές. Οι αγρότες με την ψήφο τους εκδήλωσαν την απογοήτευσή τους προς την ασκούμενη κυβερνητική πολιτική και προέκυψε έτσι το δίλημμα για την κυβέρνηση «αν θα επιμείνει στη ρεαλιστική πολιτική στο αγροτικό ή αν θα υποκύψει στην πίεση». ⁵⁴ Από τις παραπάνω αντιδράσεις στο ΠΑΣΟΚ και από τα ανάλογα δημοσιεύματα φαίνεται ότι οι κυβέρνηση κράτησε αρκετές δυνάμεις «Το ΠαΣοΚ άντεξε έστω και με απώλειες», ⁵⁵ αλλά και ότι πήρε μηνύματα από τις εκλογές όπως στην περίπτωση των αγροτών τα οποία άρχισε να τα μελετά για να καθορισθεί έτσι η πολιτική που θα ακολουθηθεί.

Στην ΝΔ, τα αποτελέσματα του Α' γύρου και κυρίως το αποτέλεσμα στην υπερνομαρχία Αθηνών – Πειραιώς δεν ήταν τα αναμενόμενα και υπήρξαν και εκεί πολλές φωνές αμφισβήτησης και έφεραν τον πρόεδρο της ΝΔ αντιμέτωπο με 5 προβλήματα «Πρώτον, οι σχέσεις της ΝΔ με την Εκκλησία, οι οποίες βρίσκονται σε τραγικό αδιέξοδο. Δεύτερον, η διογκούμενη απειλή του ακροδεξιού σχίσματος και η έντονη δυσαρέσκεια της 'λαϊκής πτέρυγας' προς την ηγεσία της ΝΔ. Τρίτον, η λήξη της ανακωχής με τη μητσοτακική πτέρυγα και το διαφαινόμενο 'πάγωμα' στις σχέσεις με την κυρία Ντόρα Μπακογιάννη. Τέταρτον, τα αλληπάλληλα τραύματα που υπέστη η 'πρωθυπουργήσιμη' εικόνα του κ. Καραμανλή. Πέμπτον, η διάλυση και των τελευταίων ψηγμάτων συνοχής ανάμεσα στους επιτελείς και συνεργάτες του προέδρου. Το τελευταίο είναι και το πιο επείγον ζήτημα για τον κ. Καραμανλή. 'Με αυτό το επιτελείο θα πάμε σε βουλευτικές εκλογές; είναι το ερώτημα που ακούγεται από πολλά στελέχη τις τελευταίες ημέρες». ⁵⁶

Σύμφωνα με πολλά στελέχη της ίδιας της αξιωματικής αντιπολίτευσης τα λάθη, οι παραλείψεις και οι λάθος χειρισμοί σε πολλές περιπτώσεις σ' αυτές

52. Λάμπας, Π., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α12

53. Λάμπας, Π., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α12

54. Λάμπας, Π., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α12

55. Λάμπας, Π., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α12

56. Γιαννακά, Σ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α16

τις δημοτικές εκλογές ήταν πολύ περισσότερα σε σχέση με προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις και αρκετά από αυτά ετοιμάζονταν να εκφράσουν τις διαφωνίες τους, τις οποίες για πολύ καιρό δεν έλεγαν δημόσια για να μην τους κατηγορήσουν ότι προκαλούν κομματικές αντιπαράθεσεις και προστριβές μεσούσης της προεκλογικής περιόδου. Τώρα όμως στις συζητήσεις τους έλεγαν «θα τα πούμε από Δευτέρα».⁵⁷ Ο κ. Καραμανλής από την πλευρά του μελετά «δυναμική παρέμβαση στην αντιπαράθεση»⁵⁸ μαζί με τους κυρίους Σουφλιά και Ρουσόπουλο, κάτι που οδήγησε τον τύπο σε τίτλους όπως «Ο εμφύλιος στη ΝΔ μετά την κάλπη».⁵⁹

Οι κλυδωνισμοί στο κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης θα ήταν πιο ισχυροί μετά τα αποτελέσματα του δεύτερου γύρου, κυρίως σε περίπτωση που ο κ. Τζαννετάκος έχανε με μεγάλη διαφορά και η Νέα Δημοκρατία δεν ξεπερνούσε τις 30 νομαρχίες σε όλη την Ελλάδα αφού τότε ο υπεύθυνος πολιτικού σχεδιασμού της Νέας Δημοκρατίας κ. Γιώργος Σουφλιάς θα υπέβαλε την παραίτησή του στον πρόεδρο του κόμματος κ. Καραμανλή. «Με μια τέτοια θεαματική κίνηση παραίτησης, η οποία βεβαίως δεν θα γίνει αποδεκτή από τον πρόεδρο του κόμματος όπως εκτιμούν βουλευτές και στελέχη, είναι πιθανό να εκτονωθεί η ένταση η οποία διαπερνά όλη την κομματική πυραμίδα της ΝΔ. Παράλληλα, όπως, εκτιμούν κορυφαία στελέχη, με αυτόν τον τρόπο θα σταματήσει τη δυσαρέσκεια των ψηφοφόρων των στελεχών στον προθάλαμο του γραφείου του προέδρου του κόμματος, ώστε ο ίδιος να μην υποστεί σημαντική βλάβη σε μια στιγμή που το κόμμα χρειάζεται ισχυρό αρχηγό για να διαχειριστεί την κρίση.⁶⁰ Σ' αυτή την περίπτωση άρχισαν ορισμένοι να μιλούν για κρίση σε ένα από τα δύο μεγάλα κόμματα που είχε ως αιτία τα αποτελέσματα των εκλογών και για κάποιες τριβές που προκαλούνται στο εσωτερικό του ως αντίδραση στα μηνύματα των ψηφοφόρων (Τριανταφυλλίδου 1998).

Μετά τα αποτελέσματα του Α' γύρου ένα επίσης θέμα που συζητήθηκε έντονα ήταν οι διάφορες συνεργασίες που θα προέκυπταν για τον Β' γύρο. Το ΠΑΣΟΚ άρχισε να κάνει προτάσεις προς την αριστερά για τη στήριξη των υποψηφίων του στον Β' γύρω ανοίγοντας παράλληλα για μια ακόμη φορά συζητήσεις για κεντροαριστερή συνεργασία και σε ευρύτερο επίπεδο, ακόμη και προεκλογικό για τις βουλευτικές εκλογές. «Παλιότερα, τα κόμματα της αριστεράς, εγγλωβισμένα στη λογική της συνεργασίας των προοδευτικών δυ-

57. Χιώτης, Β., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α14

58. Χιώτης, Β., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α14

59. Χιώτης, Β., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α14

60. Πολίτης, Γ. Α. / Γαλιατσάτος, Π.Γ., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19/20-10-2002, σελ. 8

νάμεων, επέλεξαν το πιο συγγενές σχήμα, δηλαδή το ΠΑΣΟΚ. Από το 1986 όμως και μετά, κυρίως το ΚΚΕ, άρχισε να σφυρίζει διαφορετικό σκοπό: Πρότεινε στους οπαδούς του να ψηφίσουν στο δεύτερο γύρο των εκλογών 'κατά συνείδηση'. Αποτέλεσμα; Οι τρεις μεγάλοι δήμοι (Αθήνα, Πειραιάς, Θεσσαλονίκη) πέρασαν στα χέρια της Ν.Δ. Από τότε το ραγισμένο γυαλί δεν ξανακόλλησε. Μάλιστα, το 1998, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις υπήρξε ευρύτατη υπόγεια επικοινωνία μεταξύ της ΝΔ και του ΚΚΕ με συνέπεια οι οπαδοί της ΝΔ να ψηφίζουν τον κομμουνιστή υποψήφιο και οι οπαδοί του ΚΚΕ το εκλεκτό της ΝΔ. Ο αντίπαλος και τότε και σήμερα κοινός: το ΠΑΣΟΚ». ⁶¹

Όπως είναι γνωστό στις Δημοτικές και Νομαρχιακές εκλογές ισχύει η απλή αναλογική και όπου δεν εκλέγεται νομάρχης ή δήμαρχος από τον Α' γύρω ακολουθεί την επομένη Κυριακή Β' γύρος ανάμεσα στους υποψηφίους που συγκέντρωσαν στον Α' γύρο τα μεγαλύτερα ποσοστά. Έτσι οι ψηφοφόροι των οποίων ο υποψήφιος που προτίμησαν στον Α' γύρω δεν πέρασε στον Β' γύρο γίνονται στόχος των δύο μονομάχων οι οποίοι επιχειρούν να τους προσελκύσουν και να τους αποσπάσουν την ψήφο τους για τον Β' γύρο και την τελική εκλογή. «Τι να ψηφίσεις στον δεύτερο γύρο, αν η πρώτη σου επιλογή έμεινε εκτός νυμφώνος; Το πρόβλημα το έχει μία κατηγορία, ειδικά, ψηφοφόρων. Οι ψηφοφόροι που δεν ψηφίζουν τον συμπαθέστερο, ή έστω εκείνον με τον οποίο έβαλε υποψηφιότητα ο εξάδελφος που έχει ανάγκη τον σταυρό. Οι ψηφοφόροι που, από παράδοση, πεποίθηση ή νοσταλγία, δίνουν την ψήφο της καρδιάς τους στην εκδοχή Αριστεράς, της οποίας παραμένουν ευγενείς και αμετανόητοι πιστοί- αυτοί έχουν πρόβλημα. Και δεν τους λύνει το πρόβλημα ούτε η κατά συνείδηση ελευθερία που παρέχει η 'γραμμή' του Συνασπισμού ούτε η ισοπεδωτική 'γραμμή' λευκού και άκυρου του ΚΚΕ, που αρνείται να πάρει θέση ακόμη και όταν ο ένας υποψήφιος του δεύτερου γύρου είναι παιδί της χούντας». ⁶²

Εκτός όμως από τις κατά τόπους συμφωνίες για τον Β' γύρο ο κ. Λαλιώτης κατά την τελευταία μέρα του προεκλογικού αγώνα για τον Β' γύρο κάλεσε τους προοδευτικούς πολίτες να στηρίξουν τους υποψηφίους του ΠΑΣΟΚ έτσι ώστε να υπάρξει μία προοδευτική πλειοψηφία και ζήτησε «τη συνεργασία όλων (...) για να εκφραστεί αποφασιστικά (...) ένα σύγχρονο, δημοκρατικό και προοδευτικό ρεύμα πλειοψηφίας σε κάθε νομό, σε κάθε δήμο». ⁶³

Υπήρξαν όμως και πάρα πολλές περιπτώσεις όπου και φέτος όπως και σε προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις για την τοπική αυτοδιοίκηση το ΠΑ-

61. Παππάς, Τ., (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20-10-2002, σελ. 4

62. Τσίμας, Π., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19/20-10-2002, σελ. 4

63. Παπαχρήστος, Γ., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19/20-10-2002, σελ. 7

ΣΟΚ με τον Συνασπισμό είχαν συνεργαστεί ήδη από τον Α' γύρο. «Πράγματι οι εκλογικές τύχες των συμμαχιών του ΠΑΣΟΚ –ΣΥΝ δείχνουν να επηρεάζονται από το γενικό κλίμα, τις περιφερειακές ιδιαιτερότητες, τα πρόσωπα, όπως και τα αυτόνομα ψηφοδέλτια. Επιδεικνύουν όμως μια ιδιαίτερη εκλογική συμπεριφορά; Δημιουργούν οι συμμαχίες τη δική τους δυναμική; Το ΠΑΣΟΚ και ο ΣΥΝ σχηματίζουν νομαρχιακές συμμαχίες από το 1994. Στελέχη και των δύο κομμάτων διατηρούν καλές αναμνήσεις από εκείνες τις εκλογές: 'οι συμμαχίες' ,λένε, 'γίνονταν με κεντρική απόφαση των κομμάτων, σε πολύ περισσότερες νομαρχίες και είχαν τη μεγαλύτερη επιτυχία'. Τέσσερα χρόνια αργότερα, οι συμμαχίες ΠΑΣΟΚ-ΣΥΝ ήταν αισθητά λιγότερες και είχαν μικρότερη επιτυχία. Εκείνο που χαρακτηρίζει τις συμμαχίες του 2002 είναι ο ισχυρότερος ρόλος των τοπικών οργανώσεων στη συγκρότησή τους, τόσο στο ΠΑΣΟΚ όσο και στον ΣΥΝ». ⁶⁴ Λίγες όμως μέρες μετά τον δεύτερο γύρο των εκλογών ο πρόεδρος του ΣΥΝ κ. Νίκος Κωνσταντόπουλος σε συνέντευξή του στην *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*⁶⁵ και στον δημοσιογράφο Φώτη Παπούλια ζήτησε «αλλαγή του εκλογικού νόμου για να υπάρξουν οι πολιτικές συμμαχίες». ⁶⁶ Αντίθετα ο πρώην γραμματέας του ΚΚΕ και βουλευτής του συνασπισμού κ. Γρηγόρης Φαράκος δήλωσε σε συνέντευξή του στον Τάσο Παππά και στην *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* της 10ης Νοεμβρίου 2002⁶⁷ «Αν θέλεις τη συνεργασία δεν θέλεις προϋποθέσεις». ⁶⁸

Πέρα όμως από τις προτάσεις του ΠΑΣΟΚ προς τη αριστερά είτε στον πρώτο είτε στον δεύτερο γύρο έγιναν κινήσεις ακόμη από τις ίδιες τις δυνάμεις της Αριστεράς να ενωθούν και να συνεργαστούν υποδεικνύοντας τον ίδιο υποψήφιο. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι και πάλι η υπερνομαρχία Αθηνών - Πειραιώς όπου ο κ. Μανώλης Γλέζος κατέβηκε τελικά υποψήφιος χωρίς όμως κοινή στήριξη από όλες τις δυνάμεις της Αριστεράς παρά τις προσπάθειες που έγιναν προς αυτήν την κατεύθυνση. Η προσπάθεια αυτή δεν καρποφόρησε γιατί «Μεσολάβησαν πάρα πολλά πράγματα που οδήγησαν και στη ματαίωση μιας συνάντησης, την οποία σχεδίαζε στο σπίτι ο Μανώλης Γλέζος, των αρχηγών όλων των 'μικρών' κομμάτων. Για τη συνάντηση μάλιστα αυτή ο κ. Γλέζος είχε προτείνει σε περίπτωση που επερχόταν συμφωνία και κάποιο κόμμα έθετε βέτο γι' αυτόν, να επιλεγόταν άλλο πρόσωπο κοινής αποδοχής για την υπερνομαρχία Αθηνών-Πειραιώς». ⁶⁹

64. Γαλιατσάτος, Π., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19/20-10-2002, σελ. 12

65. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 27-10-2002, σελ. 14

66. Παπούλιας, Φ., (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 27-10-2002, σελ. 14

67. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 10-11-2002, σελ. 16

68. Παππάς Τ., (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 10-11-2002, σελ. 16

69. Διακογιάννης, Γ.Ε., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19/20-10-2002, σελ. 13

Εκτός όμως από την συνεργασία των δυνάμεων της Αριστεράς ή τη συνεργασία ΠΑΣΟΚ –ΣΥΝ, υπήρξαν, είτε φανερές είτε όχι, συνεργασίες ανάμεσα σε συνδυασμούς ή υποψηφίους της Αριστεράς με συνδυασμούς της Δεξιάς παράταξης. Σύμφωνα με την *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* της 20ης Οκτωβρίου 2002⁷⁰: «Υπάρχουν 8 τουλάχιστον περιπτώσεις όπου το ΚΚΕ θα βγάλει δήμαρχο ή νομάρχη και –μίνιμουμ- 5 αυτές που θα αποδείξουν αν η ΝΔ θα ανταποδώσει στον Περισσό ‘πριμοδοτώντας’ τους υποψηφίους του. Οι φήμες που κυκλοφορούν στα κομματικά στρατηγεία περί συμφωνιών για Πάτρα, Χαλκίδα, Περιστέρι, Πετρούπολη, Ελληνικό και Νίκαια, θεωρητικά διαψεύδονται. Αλλά... Το εκλογικό ενδιαφέρον της ημέρας είναι μεγάλο καθώς, εκτός από την πιστοποίηση ή μη της παρασκηνιακής αλληλοϋποστήριξης ΝΔ και ΚΚΕ, κρίνεται και το στοίχημα της κεντροαριστεράς για το ΠΑΣΟΚ».⁷¹

Στο ΠΑΣΟΚ υπολόγιζαν ότι και φέτος υπάρχει μία ανάλογη συμμαχία μεταξύ ΝΔ και ΚΚΕ παρά τις διαψεύσεις από τις δύο πλευρές, αλλά παρ’ όλα αυτά δεν σταμάτησαν τις προσπάθειες επηρεασμού των ψηφοφόρων του ΚΚΕ. Εκτός όμως από το ΚΚΕ υπήρχε και ο Συνασπισμός όπου όμως τα πράγματα ήταν κάπως διαφορετικά και μετά από διαβουλεύσεις του γραμματέα της Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ κ. Λαλιώτη με τον πρόεδρο του Συνασπισμού κ. Ν. Κωνσταντόπουλο αλλά και άλλων στελεχών «η κεντρική ντιρεκτίβα του ΣΥΝ για ‘ψήφο κατά συνείδηση με πολιτικά και αυτοδιοικητικά κριτήρια’ ικανοποίησε την Χ. Τρικούπη».⁷²

Στο ίδιο κλίμα κινήθηκαν και οι δύο υποψήφιοι για τον Δήμο της Αθήνας κ. Παπουτσής από το ΠΑΣΟΚ και Μπακογιάννη από την Νέα Δημοκρατία καθώς βαδίζοντας προς τον Β’ γύρο ο κ. Παπουτσής προσπάθησε να καλέσει «σε συσπείρωση τους ψηφοφόρους της ευρύτερης Αριστεράς» ενώ η κ. Ντόρα Μπακογιάννη προσπάθησε «να προβάλλει στο πρόσωπό της το προφίλ του ‘ενωτικού’ δημάρχου».⁷³

Μπορεί όμως σε εθνικό επίπεδο να ακούγονταν «κορώνες» για ευρύτερη συνεργασία των δυνάμεων της Αριστεράς όμως «Διέγραψε 5 το ΠΑΣΟΚ γιατί στήριξαν υποψήφιο ΚΚΕ» πληροφορούμαστε από την *Ελευθεροτυπία* της 19ης Οκτωβρίου 2002 και στη συνέχεια μαθαίνουμε πως «Με 5 λιγότερους βρίσκει το ΠΑΣΟΚ Τυρνάβου ο δεύτερος γύρος των δημοτικών εκλογών. Η Τοπική Οργάνωση αποφάσισε ομόφωνα να διαγράψει πέντε στελέχη της, με-

70. Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 20-10-2002, σελ. 4

71. Μακρή Κ., (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20-10-2002, σελ. 4

72. Παππάς, Τ., (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20-10-2002, σελ.4

73. Κρικκής, Στ., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19/20-10-2002, σελ. 14

ταξύ των οποίων και το μέλος της γραμματείας της Ν.Ε. Λάρισας, Δημήτρη Παπαδήμα, διότι 'γελοιοποίησαν το Κίνημα', προπαγανδίζοντας ανοιχτά και απροκάλυπτα υπέρ του υποστηριζόμενου από το ΚΚΕ υποψηφίου δημάρχου».⁷⁴

VII. Το χρώμα του χάρτη

Φτάνοντας στο δεύτερο γύρο των δημοτικών και νομαρχιακών εκλογών όλοι ασχολούνταν με το γενικότερο μήνυμα που θα έβγαινε από τις κάλπες και αν και πολλοί θεωρούσαν ότι τα βασικά μηνύματα βγήκαν ήδη από τον πρώτο γύρο «Το επιτελείο του κυβερνώντος κόμματος που συνεδρίασε χθες υπό τον Κ. Σημίτη κατέληξε στην εκτίμηση ότι το μήνυμα ήταν αρνητικό για τη Ν.Δ., η οποία επιδίωκε να δημιουργήσει πρόβλημα στην κυβέρνηση. 'Το μήνυμα επεστράφη στη Ρηγίλλης' είπε χαρακτηριστικά ο κ. Λαλιώτης».⁷⁵

Παρ' όλα αυτά όμως εκείνο με το οποίο ασχολούνταν ήταν το πόσες νομαρχίες θα κέρδιζε τα κάθε κόμμα έτσι ώστε στον χάρτη της Ελλάδος το βράδυ των εκλογών να δοθεί η μάχη των εντυπώσεων ανάλογα με το αν το μεγαλύτερο μέρος του θα είναι μπλε ή πράσινο έτσι ώστε μέσω της εικόνας να κερδηθούν και οι εντυπώσεις (Πλειός, 2001). Γι' αυτό υπήρχε και έντονη ανησυχία στο κυβερνητικό στρατόπεδο κυρίως «για τις εντυπώσεις που θα δημιουργηθούν το βράδυ της Κυριακής, καθώς η Ν.Δ. θα αξιοποιήσει το μπλε χρώμα του χάρτη, αν κερδίσει μεγαλύτερο από το 1998 αριθμό νομαρχιών και μεγάλων δήμων».⁷⁶

Τα δύο μεγάλα κόμματα περίμεναν πολλά από τις εντυπώσεις που θα αποκόμιζαν από το χρώμα του χάρτη το βράδυ της 20ης Οκτωβρίου 2002 γιατί από αυτό θα καθοριζόταν οι εξελίξεις και στη γενικότερη πολιτική τους αλλά και στο εσωτερικό τους. «Η αξιοποίηση της αναμενόμενης υπεροχής της στις νομαρχίες και τους δήμους της χώρας, αλλά και η αντιμετώπιση της κριτικής που θα αναπτυχθεί για τις επιλογές και την προεκλογική τακτικής της, θα είναι οι προτεραιότητες της 'επόμενης ημέρας' για την ηγεσία της Νέας Δημοκρατίας. Η επικράτηση του γαλάζιου χρώματος στον εκλογικό χάρτη νομαρχιών θα είναι, σύμφωνα με τον προγραμματισμό που έχει γίνει, το ισχυρό χαρτί της Ρηγίλλης στην επιχειρηματολογία της ότι το μήνυμα των εκλογών ήταν 'ηχηρό κατά της κυβερνητικής πολιτικής και επιβεβαίωσε την υπεροχή της Νέας Δημοκρατίας'. Το κύριο ζητούμενο είναι να αποκρουστεί

74. Δ.Χ. (2002). *Ελευθεροτυπία*, 19-10-2002, σελ. 7

75. Καρέλιας, Γ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 19-10-2002, σελ. 7

76. Καρέλιας, Γ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 19-10-2002, σελ. 7

επικοινωνιακά η αντεπίθεση που αναμένεται να εξαπολύσει το ΠΑΣΟΚ για να κερδίσει τη μάχη των εντυπώσεων. Αυτό θα γίνει με την προβολή των αποτελεσμάτων σε όλη τη χώρα και την υποβάθμιση της σημασίας της υπερνομαρχίας Αθηνών-Πειραιώς».⁷⁷

Όποιο όμως κι αν ήταν το χρώμα του χάρτη τα πραγματικά προβλήματα δεν αγγίχτηκαν από τα κόμματα τα οποία έμειναν απλά και μόνο στο θέμα των εντυπώσεων. Αποτέλεσμα ήταν να υπάρχει μεγάλη αποχή και σε αυτές τις εκλογές. Βέβαια, η αποχή δεν είναι ένα καινούργιο φαινόμενο. Υπάρχει εδώ και πολλά χρόνια και έχει σαν κύρια αιτία την απογοήτευση μεγάλης μερίδας πολιτών από την πολιτική και τους θεσμούς της (Βενιζέλος 1996, Λούλης 1995). Ακόμη πολλοί πολίτες θεωρούν πως πολλοί πολιτικοί έχουν κάνει την πολιτική επάγγελμα και ακόμη οι πολίτες πιστεύουν πως η συνολική πολιτική που ασκείται δεν έχει διαφορά όποιος και να εκλεγεί (Thompson J. B. 1999, σελ. 404-405). Υπήρξαν όμως και πολλοί πολίτες που με την ψήφο τους θέλησαν να στείλουν μήνυμα στην κυβέρνηση. Παραθέτουμε χαρακτηριστικά συνέντευξη ενός εργάτη από το Πέραμα, με καταγωγή από τη Μυτιλήνη, στην *Καθημερινή* της 27ης Οκτωβρίου 2002⁷⁷ και στον δημοσιογράφο Πέτρο Παπακωνσταντίνου «Προσωπικά, δεν δίνω δεκάρα για τα κόμματα και τους πολιτικούς. Και είναι πολλοί της ηλικίας μου που σκέφτονται σαν και μένα. Εδώ, στο Πέραμα, αλλά και στη Μυτιλήνη, στην πόλη και στη νομαρχία βγήκαν δεξιοί. Στην Κοκκινιά βγήκε αριστερός, στο Κερασίφι πασόκος. Και λοιπόν; μήπως όλοι, μα όλοι τους δεν μας κοροϊδεύουν; Ο Καραμανλής ήρθε στη Ζώνη και δεν πήγε να δει τους εργάτες στο συνδικάτο, αλλά να πάρει ανθοδέσμες από τα αφεντικά. Ο Λαλιώτης μας θυμήθηκε μια φορά στα τέσσερα χρόνια όταν ήρθε για να υποστηρίξει τον δικό του υποψήφιο. Ο Σαράφογλου, που ποζάρει για αγωνιστής του ΚΚΕ πήγε στο ΠΑΣΟΚ, όπως παλιότερα ο Λογοθέτης».⁷⁹ Άλλη μία κατηγορία ψηφοφόρων που εξέφρασε την δυσφορία της για την κυβερνητική πολιτική ήταν και οι αγρότες. Η αποκαλούμενη και «ψήφος τιμωρίας» από τον κ. Θ. Πάγκαλο⁸⁰ προήλθε κυρίως από καθαρά αγροτικές περιοχές όπως η Θεσσαλία αλλά και από δήμους της Αττικής. «Βεβαίως, ούτε οι αιτίες είναι μονοσήμαντες ούτε το μέλλον της 'ψήφου τιμωρίας' δεδομένο, καθώς –τουλάχιστον για τις περιοχές της Δυτικής Αθήνας και Αττικής –την ίδια ώρα που ο ψηφοφόρος με το ένα χέρι ψήφισε τον 'μπλε' δήμαρχο, με το άλλο χέρι ψήφισε τον 'πράσινο' νομάρχη, ψήφος μάλι-

77. Φαφούτης, Κ.Η., *Η Καθημερινή*, 20-10-2002, σελ 8

78. *Η Καθημερινή*, 27-10-2002, σελ. 8

79. Παπακωνσταντίνου, Π., (2002), *Η Καθημερινή*, 27-10-2002, σελ. 8

80. Γαλάτη, Π., (2002), *Η Καθημερινή*, 27-10-2002, σελ. 13

στα που θεωρήθηκε ιδιαίτερα πολιτική».⁸¹ Οι αγρότες της Θεσσαλίας δεν ψήφισαν τους υποψηφίους του ΠΑΣΟΚ αφού εκεί το ΠΑΣΟΚ έχασε και τις τέσσερις νομαρχίες ενώ η Νέα Δημοκρατία κέρδισε και τους περισσότερους δήμους στους περισσότερους νομούς της περιοχής, για παράδειγμα στην Καρδίτσα από τους 20 δήμους κέρδισε τους 16. Το ίδιο όμως δεν συνέβη και σε άλλες περιοχές της χώρας όπου πιθανώς οι ψηφοφόροι θα είναι το ίδιο δυσαρεστημένοι ή και περισσότερο. «Προφανώς, η επιλογή της 'ψήφου τιμωρίας' καθώς πρόκειται για τοπικές εκλογές, βρίσκεται σε ευθεία σύνδεση και με την επιλογή των προσώπων, αλλά και με την κατάσταση στο εσωτερικό των κομμάτων στον συγκεκριμένο τόπο και χρόνο».⁸² Πάνω από όλα όμως η ψήφος στις καθαρά αγροτικές περιοχές δείχνει την αδυναμία των κυβερνώντων να επιλύσουν χρόνια προβλήματα. «Και πρώτα-πρώτα το αγροτικό- που δεν αφορά μόνο το βαμβάκι: Το πρόβλημα δεν ανακαλύφθηκε πριν από μία εβδομάδα, λόγω των νομαρχιακών-δημοτικών εκλογών και των 'μηνυμάτων' τους, ώστε να το θεωρούν σήμερα θέμα 'προτεραιότητας' το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ. Το θέμα υπάρχει ως σοβαρό οικονομικό και κοινωνικό πρόβλημα, ουσιαστικώς από το 1981, οπότε η Ελλάδα κατέστη πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Από τότε έπρεπε να έχουν αρχίσει οι προγραμματισμοί για μια μεγάλη προσπάθεια αναδιάρθρωσης αυτού του μεγάλου παραγωγικού τομέα.⁸³ Το πολιτικό κόστος είναι αυτό που αφήνει πολλά προβλήματα άλυτα εδώ και πολλές δεκαετίες. Καταδεικνύει παράλληλα την αδυναμία των κυβερνώντων να δώσουν λύσεις σε πολλά προβλήματα τα οποία διογκώνονται και κάνουν έτσι τους ψηφοφόρους να στρέφουν την πλάτη στα κόμματα που υποστήριζαν. «Οι αγροτικές περιοχές έστρεψαν την πλάτη στο κυβερνών ΠΑΣΟΚ (με το οποίο τις συνέδεαν 'ιστορικοί δεσμοί...'). Ίσως όχι τόσο λόγω της κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει ο αγροτικός τομέας της οικονομίας και της διαφαινόμενης συνέχισης της προβληματικότητάς του λόγω των κεντρικών ευρωπαϊκών επιλογών, όσο για τον τρόπο που ως κυβέρνηση διαχειρίστηκε αυτήν την προβληματικότητα, την συχνή-πυκνή καταφυγή (για λόγους πολιτικού κόστους...) σε ψευδεπίγραφες 'λύσεις' που δεν συνιστούσαν θεραπεία αλλά 'ασπιρίνες', την έλλειψη τόλμης όχι μόνο στο να πει ξεκάθαρα ποιο είναι το 'σήμερα' και πως αναπόφευκτα προβάλλει το 'αύριο'.⁸⁴ Πολλές φορές οι κυβερνήσεις προσπαθούν να λύσουν ένα πρόβλημα αλλά οι προτάσεις τους είναι αναποτελεσματικές γιατί υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα

81. Γαλάτη, Π., (2002), *Η Καθημερινή*, 27-10-2002, σελ. 13

82. Γαλάτη, Π., (2002), *Η Καθημερινή*, 27-10-2002, σελ. 13

83. Αγγελόπουλος, Κ.Ι., (2002), *Η Καθημερινή*, 27-10-2002, σελ. 14

84. Οικονομόπουλος, Θ., (2002), *Η Καθημερινή*, 27-10-2002, σελ. 15

στην πραγματικότητα και την ιδεολογία τους (Edelman 1999, σελ. 60). Αυτά είχαν σαν αποτέλεσμα να χάσει το ΠΑΣΟΚ περιοχές που παραδοσιακά είχε μεγάλη επιρροή και αυτές οι περιοχές να ψηφίζουν τη Νέα Δημοκρατία. «Η Ν.Δ. γίνεται όλο και πιο 'λαϊκότροπο' κόμμα, με απόλυτη σχεδόν κυριαρχία στις εργατικές, μικροαστικές και αγροτικές περιοχές, ενώ το ΠΑΣΟΚ εμπεδώνει την προνομιακή του διείσδυση στα μεσανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα. (Χαρακτηριστικά: Το κόμμα του Καραμανλή εξέλεξε νομάρχη στους 16 από τους 21 νομούς με το χαμηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Το κόμμα του Σημίτη στήριξε τον τελικό νικητή στους 13 από τους 25 πιο πλούσιους νομούς...). Η κατάληξη αυτή υπήρξε ωστόσο, το αποτέλεσμα μιας σταδιακής εξέλιξης με πολλά 'σκαμπανεβάσματα'». ⁸⁵

Οι εντυπώσεις και το μήνυμα των εκλογών ήταν αυτό που κυριάρχησαν και στις φετινές δημοτικές εκλογές. Τα κόμματα συνεχίζουν τον απολογισμό για αυτές τις εκλογές, καθορίζουν τις πολιτικές που θα ακολουθήσουν αλλά παράλληλα συνεχίζονται και οι αντιδράσεις εντός και εκτός των κομμάτων για τα αποτελέσματα αλλά και για τα άλλα θέματα που συζητήθηκαν κατά την προεκλογική περίοδο. «Η μεγάλη ένταση με την οποία έδωσαν, λοιπόν οι δύο 'μεγάλοι' την πρόσφατη μάχη των νομαρχιακών-δημοτικών εκλογών, η καθαρά διαφαινόμενη διάθεσή τους για μια επόμενη 'μετωπική' σύγκρουση και οι 'επιθετικές' απόψεις αμφοτέρων που συζητούνται στα παρασκήνια σχετικώς με το πόσο δυνατά θα έπρεπε στο εξής να πλήττεται ο αντίπαλος, δεν προδιαγράφουν τίποτε το ιδιαίτερος θετικό για τα πολιτικά πράγματα της χώρας από τώρα και έως τις βουλευτικές εκλογές. Δεν έπεσαν, φαίνεται, έξω, όσοι προέβλεπαν από το καλοκαίρι, ότι αυτές οι εκλογές του Οκτωβρίου δεν θα ήταν για τα δύο κόμματα, τίποτε λιγότερο ή περισσότερο από μια 'πρόβα τζενεράλε' βουλευτικών εκλογών, με την Τοπική Αυτοδιοίκηση προσφερόμενη μόνον ως χρήσιμο σκηνικό γι' αυτόν τον σκοπό». ⁸⁶

VII. Από το «χρώμα» του χάρτη στην επίλυση του Κυπριακού

Οι συζητήσεις για το χρώμα του χάρτη και το μήνυμα των εκλογών κράτησαν για αρκετό καιρό και έκαναν πολλούς να χαρακτηρίσουν τη διεξαγόμενη συζήτηση γύρω από την ανάλυση και μελέτη των αποτελεσμάτων των δημοτικών και νομαρχιακών εκλογών ως "τρίτο γύρο". ⁸⁷ Ξεπεράστηκαν,

85. Διαμαντόπουλος, Θ., (2002), *Απογευματινή Της Κυριακής*, 27-10-2002, σελ. 17

86. Αγγελόπουλος, Κ.Ι., (2002), *Η Καθημερινή*, 27-10-2002, σελ. 14

87. Φαράκος, Γρ., (2002), *Απογευματινή Της Κυριακής*, 27-10-2002, σελ. 14

όμως από την ίδια την πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα καθώς τα προβλήματα που ακολούθησαν τις εκλογές ήταν πολύ σημαντικά και αφορούσαν όλους τους τομείς. Αναφέρουμε ενδεικτικά το σχέδιο Ανάν για τη επίλυση του κυπριακού και όλη τη συζήτηση που ακολούθησε μέχρι τη σύνοδο της Κοπεγχάγης, το θέμα της τρομοκρατίας και κυρίως τη διεξαγωγή των δικών με ή χωρίς τηλεοπτικές κάμερες⁸⁸, το θέμα της βασιλικής παρουσίας, τα σενάρια εκλογών⁸⁹ και διαδοχής του Πρωθυπουργού κ. Κώστα Σημίτη,⁹⁰ οι κακοκαιρίες και οι καταστροφές που προκαλούν λόγω των ακραίων καιρικών φαινομένων,⁹¹ η διαφθορά στο δημόσιο βίο, ο προϋπολογισμός και τέλος η ελληνική προεδρία της Ε.Ε. για το Α εξάμηνο του 2003. Τα προβλήματα αυτά εμφανίστηκαν αμέσως μετά τις εκλογές και οι λύσεις τους έπρεπε να δοθούν άμεσα. «Οι αναγκασίες όμως διορθωτικές ρυθμίσεις για την αντιμετώπιση των αναδεικνυόμενων προβλημάτων δεν είναι πάντοτε εύκολες. Συχνά διότι οι επιλογές για τη βελτίωση της κατάστασης δεν είναι αντικειμενικά εφικτές. Άλλοτε πάλι διότι προσωπικές δεσμεύσεις και συναισθηματικοί εγγλωβισμοί δυσχεραίνουν τη λήψη αποφάσεων που αναγκαστικά προκαλούν δυσαρέσκεις και πικρίες»⁹²

VIII. Επίλογος

Τα αποτελέσματα των δημοτικών και νομαρχιακών εκλογών δεν έφεραν καμιά σημαντική αλλαγή στον πολιτικό χάρτη της χώρας. Όλα τα κόμματα θεώρησαν ότι κέρδισαν τις εντυπώσεις και πως βγήκαν κερδισμένα από τις εκλογές. Όμως το ενδιαφέρον που έδειξαν όλοι για τις νομαρχιακές και δημοτικές εκλογές γρήγορα άρχισε να χάνεται μόλις αυτές τέλειωσαν «και όλη η συζήτηση που άνοιξαν σαν να λησμονήθηκε».⁹³ «Όπως συμβαίνει κατά κανόνα οι εντυπώσεις έχουν βραχύχρονη διάρκεια και πολύ σύντομα υποκαθίστανται από τον προβληματισμό που επιβάλλουν τα πραγματικά στοιχεία και γεγονότα».⁹⁴

Για πολλά από τα προβλήματα όμως οι λύσεις που προσπαθεί η κυβέρνηση να δώσει δεν είναι αυτή που πρέπει, κυρίως γιατί φοβάται το πολιτικό κό-

88. Παπαγιαννίδης, Α.Δ., (2002), *Το Βήμα*, 27-10-2002, σελ. Α12

89. Γιαννακά, Σ., (2002), *Το Βήμα*, 10-11-2002, σελ. Α24

90. Παπαχρήστος, Γ.Χ., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19/20-10-2002, σελ. 6

91. Ψυχάρης, Στ. (2002), *Το Βήμα*, 10-11-2002, σελ. 1-2

92. Ανδριανόπουλος, Α., (2002), *Απογευματινή Της Κυριακής*, 27-10-2002, σελ. 13

93. Παπαγιαννίδης, Α.Δ., (2002), *Το Βήμα*, 15-12-2002, σελ. Α22

94. Ζούλας, Στ., (2002), *Η Καθημερινή*, 20-10-2002, σελ 15

στος. Σε πολλές περιπτώσεις όπως στις αγροτικές περιοχές η κυβέρνηση πήρε το μήνυμα της λαϊκής δυσφορίας αλλά δεν τολμά να πάρει τις κατάλληλες αποφάσεις και να δώσει τις λύσεις που χρειάζονται. «Υπάρχει όμως, και μια άλλη πλευρά της δημοκρατίας, ευρύτερη και με μεγαλύτερες προοπτικές. Μου είπαν το ακόλουθο περιστατικό με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, τον πρεσβύτερο. Σε κάποια εκλογική αναμέτρηση, περί το τέλος της δεκαετίας του '50 ή τις αρχές του '60, στο πλαίσιο της εκλογικής εκστρατείας, κατέβηκε να μιλήσει στον Πύργο της Ηλείας. Οι συνεργάτες του και οι τοπικοί παράγοντες του είπαν ότι το ακροατήριο είναι μουδιασμένο, αν όχι εχθρικό, λόγω της χαμηλής τιμής της σταφίδας. Μερικοί τόλμησαν να υπαινιχθούν ότι κάτι πρέπει να πει για να γλυκάνει το ακροατήριο, κάποια υπόσχεση πρέπει να δώσει, έστω και αόριστη. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής βγήκε στο μπαλκόνι και τους άφησε όλους άναυδους, οπαδούς, συνεργάτες και τοπικούς παράγοντες: 'Δεν θέλω να σας πω ψέματα και να σας δώσω υποσχέσεις, τους είπε. Θα σας πω την αλήθεια και η αλήθεια είναι... ότι η σταφίδα τέλος! Ούτε σε σας συμφέρει ούτε στη χώρα, τουλάχιστον στην έκταση που την καλλιεργείτε'.... Αυτή είναι η άλλη πλευρά της δημοκρατίας και της σχέσης πολιτικής και κοινωνίας... Αν ο Κώστας Σημίτης ήθελε να ακολουθήσει το παράδειγμα του Κωνσταντίνου Καραμανλή, θα έβρισκε ένα μπαλκόνι στην Κεντρική ή Βόρειο Ελλάδα και θα έλεγε στους βαμβακοπαραγωγούς: 'Πήρα το μήνυμά σας αλλά το βαμβάκι τέλος!' Και θα τους εξηγούσε πειστικά γιατί: ότι οι επιδοτήσεις, που δεν εξαρτώνται από μας, δεν μπορούν να συνεχισθούν, ότι οδηγούν σε αδιέξοδο προκαλώντας νοσηρές καταστάσεις, ότι έχει τετραπλάσιο κόστος από τη διεθνή του τιμή και τέλος και το σημαντικότερο ότι καταστρέφει το περιβάλλον εξαντλώντας τους λιγιστούς υδάτινους πόρους. Θα προσέθετε ότι από δω και πέρα επιδοτείται η αλλαγή της καλλιέργειας και ο περιορισμός της παραγωγής βαμβακιού. Αν τα έλεγε αυτά, με ειλικρίνεια και πειστικότητα πιθανόν να είχε κομματικό κόστος, αλλά θα είχε μεγάλο πολιτικό κέρδος και, επιτέλους, είναι καιρός να χρησιμοποιήσουμε ορθά τους όρους: Υπάρχει πολιτικό κέρδος και κομματικό κόστος και όχι το αντίστροφο, πολιτικό κόστος και κομματικό κέρδος. Θα έχανε πιθανότατα τις εκλογές, αλλά αυτό δεν είναι δυστύχημα, ενίοτε είναι ευτύχημα για εκείνον που τις χάνει και για τη χώρα».⁹⁵

Με αυτόν τον τρόπο θα είναι πιο εύκολο να καμφθούν οι λαϊκές αντιδράσεις και τα κόμματα θα ήταν δυνατό να πραγματοποιήσουν την λεγόμενη «εναρμονιστική λειτουργία» (Διαμαντόπουλος, 1983, σελ. 108-109).

95. Καρκαγιάννης, Α., (2002), *Η Καθημερινή*, 20-10-2002, σελ 17

Επιπλέον είναι πολύ πιθανό οι εκλογείς δυσαρεστημένοι από την κυβερνητική πολιτική, να ψήφισαν τον μη κυβερνητικό υποψήφιο και με αυτόν τον τρόπο να εξέφρασαν την δυσφορία τους. Είναι επίσης πολύ πιθανό ακόμη και από κυβερνητικής πλευράς να επιδιώχθηκε κάτι τέτοιο. Δηλαδή να απορροφηθούν οι τριβές και οι δυσφορίες προς την κυβέρνηση σε τοπικό επίπεδο και σε στελέχη της χωρίς αυτό να αγγίξει την κεντρική εξουσία. (Διαμαντόπουλος 1983). Ο Μακιαβέλι αναφέρει χαρακτηριστικά στον *Ηγεμόνα* του: «Και ξέροντας πως οι παλιές τραχύτητες είχαν γεννήσει κάποιο μίσος, για να ξεθυμιάνει τα πνεύματα του κόσμου και να τον κερδίσει ολότελα, θέλησε να δείξει πως, αν έγινε και καμιά απανθρωπία, δεν ήταν από κείνον, παρά από το ανήμερο φυσικό του διοικητή. Και βρίσκοντας από δω ευκαιρία, ένα πρωί τον έβγαλε στην πλατεία της Κεζένας κομμένον στα δυο, μ' ένα κομμάτι ξύλο κι ένα ματωβαμμένο μαχαίρι δίπλα του. Η αγριότητα του θεάματος έκαμε τους λαούς εκείνους να μείνουνε συνάμα και ικανοποιημένοι και αποσβολωμένοι» (Machiavelli)

«Στην περίοδο 1974-1981 στην αυτοδιοίκηση κυριαρχούσαν το ΠΑΣΟΚ και τα κόμματα της Αριστεράς, όμως τις εκλογές τις κέρδιζε η Ν.Δ. του μακαρίτη Καραμανλή. Το 1990, το 1994 και, ιδίως, το 1998, το ΠΑΣΟΚ υπέστη μεγάλη έκτασης πολιτική ήττα στις δημοτικές εκλογές. Όμως, βγήκε νικητής σε τρεις διαδοχικές βουλευτικές εκλογές. Η εικόνα αυτή δεν οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι επικείμενες εκλογές δεν θα έχουν πολιτική σημασία. Απλώς, επιβεβαιώνει τον κανόνα ότι μεγάλα στρώματα ψηφοφόρων ψηφίζουν με άλλα κριτήρια στις δημοτικές και με άλλα στις βουλευτικές εκλογές».⁹⁶

Εκτός όμως από τα πολιτικά συμπεράσματα ένα άλλο θέμα που τέθηκε ήταν κατά πόσο η τηλεόραση έπαιξε ρόλο στη διαμόρφωση των τελικών αποτελεσμάτων και όσον αφορά στα πρόσωπα που τελικά εκλέχτηκαν δημοτικοί σύμβουλοι κυρίως στις μεγάλες πόλεις αφού πάρα πολλοί γνωστοί ηθοποιοί και καλλιτέχνες κατάφεραν τελικά να εκλεγούν. «Στο νέο δημοτικό συμβούλιο των Αθηναίων εκλέχτηκαν, και μάλιστα σε καλή σειρά, πολλοί καλλιτέχνες και δημοσιογράφοι, γνωστοί κυρίως από την τηλεόραση. Τα τηλε-παράθυρα είναι ένα καλό διαβατήριο για την πολιτική επιτυχία και, στη χειρότερη περίπτωση, για την πολιτική, επαγγελματική ή καλλιτεχνική επιβίωση ανθρώπων που, δίχως τα τηλεοπτικά δεκανίκια, θα τους αγνοούσε ακόμα και ο θυρωρός τους. Δεν αποκλείεται οι νεοεκλεγθέντες επώνυμοι να έχουν αυτοδιοικητικό τάλαντο αγαθές προθέσεις και απεριόριστη όρεξη για δουλειά. Όμως έχουμε λόγους να υποψιαζόμαστε ότι οι εκλογείς δεν τους επέλεξαν

96. Καρέλιας, Γ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 4-10-2002, σελ. 9

τόσο για το καλλιτεχνικό ή πολιτικό ήθος τους, όσο για το γεγονός ότι ήταν οικεία πρόσωπα».⁹⁷

«Οι περισσότεροι υποψήφιοι δεν έχουν την ευκαιρία να απευθύνονται μαζικά στους ψηφοφόρους τους, με εξαίρεση εκείνους που έχουν πρόσβαση στις τηλεοπτικές εκπομπές. Οπότε ελάχιστοι μπορούν να αντισταθούν στην τακτική των κοινωνικών...μαζώξεων» λέει στην εφ. *Το Βήμα*, επικοινωνιολόγος, οπαδός της lifestyle στρατηγικής.⁹⁸

Τα πρόσωπα που είχαν την ευκαιρία να εμφανίζονται συχνά στο γυαλί είχαν και περισσότερες πιθανότητες να εκλεγούν χωρίς ιδιαίτερο κόπο και έξοδα. Όμως οι υποψήφιοι που δεν είχαν αυτή τη δυνατότητα προσπάθησαν να καλύψουν αυτό το κενό με διάφορα επικοινωνιακά τρικ και ξεδεύοντας παράλληλα πολλά χρήματα. Αυτό έγινε για να μπορέσουν να έρθουν σε επαφή με τους εκλογείς και να προσπαθήσουν να τους προσεγγίσουν όσο το δυνατό περισσότερο. «Φυσικά η επαφή με τον εκλογέα χρειάζεται κόπο, οργάνωση και αρκετό χρήμα: οι δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές είναι επίσης ένα πολύ δαπανηρό 'σπορ'».⁹⁹ Οι πιο ισχυροί οικονομικά υποψήφιοι διέθεσαν πολλά εκατομμύρια για τον προεκλογικό τους αγώνα¹⁰⁰ κάτι που σύμφωνα με τον κ. Γιάννη Μαυρή, διευθύνων σύμβουλο της εταιρίας δημοσκοπήσεων VPRC οδηγεί σε δύο βασικά συμπεράσματα: «Πρώτον, εκδηλώνεται πιο έντονα η 'επαγγελματοποίηση' της πολιτικής, με την εμπλοκή των εξειδικευμένων 'στρατηγών επικοινωνίας' και των επιτελείων τους. Και, δεύτερον, σε αυτή την εκλογική μάχη συμμετέχουν, σε γενικές γραμμές, λιγότεροι υποψήφιοι σε σχέση με προηγούμενες αναμετρήσεις στις 'τοπικές κοινωνίες'».¹⁰¹ Για τη μείωση των υποψηφίων πέρα από τις ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης χρονικής και εκλογικής συγκυρίας φαίνεται πως ένας βασικός λόγος είναι και τα μεγάλα χρηματικά ποσά που απαιτούνται για την διεξαγωγή μιας προεκλογικής εκστρατείας,¹⁰² μέρος των οποίων είναι και η χρηματοδότηση και πραγματοποίηση δημοσκοπήσεων αλλά και όλης της εκστρατείας με πιο επιστημονικό τρόπο κάτι που οδηγεί στην επαγγελματοποίηση της πολιτικής.¹⁰³

Η επικοινωνιακή πολιτική των υποψηφίων όμως δέχθηκε κι αυτή κριτική

97. Τζιάντζη, Μ., (2002), *Η Καθημερινή*, 3-11-2002, σελ. 3

98. Κόλλια, Ελ., (2002), *Το Βήμα*, 18-8-2002, σελ. Α28

99. Χαλβατζάκης, Κ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, σελ. Α68

100. Χαλβατζάκης, Κ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, σελ. Α68

101. Μαυρής, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, στο άρθρο του Κ. Χαλβατζάκη, σελ. Α68

102. Χαλβατζάκης, Κ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, σελ. Α68

103. Μαυρής, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, στο άρθρο του Κ. Χαλβατζάκη, σελ. Α68

κυρίως στις περιπτώσεις όπου επικράτησε η αρνητική συνθηματολογία. Συχνά η αρνητική συνθηματολογία και διαφήμιση δεν είχε τα αποτελέσματα που επιδίωκαν οι εμπνευστές τους, ενώ σε άλλες περιπτώσεις είχαν τα εντελώς αντίθετα αποτελέσματα. «Η αρνητική πολιτική διαφήμιση μπορεί ασφαλώς να βοηθήσει σε ορισμένες περιπτώσεις, είτε να γίνει 'καταφύγιο' σε κάποιον με ένδεια μηνυμάτων. Ωστόσο μακροπρόθεσμα μπορεί να αποτελέσει 'μπούμεραγκ' εναντίον των ανίδεων στην πολιτική πρακτική υψηλών προδιαγραφών». ¹⁰⁴ Ο κ. Γιώργος Φλέσσας, διευθύνων σύμβουλος της εταιρίας civitas λέει: «στις δημοτικές εκλογές οι αρνητικές επικοινωνιακές προσεγγίσεις είναι ζημιογόνες και περιοριστικές, όπως εξάλλου μας δείχνουν και οι έρευνες που πραγματοποιούμε. Όσον αφορά τους μεγάλους 'μονομάχους', την κοινή γνώμη κερδίζουν θετικά, αισιόδοξα και συγκρατημένα μηνύματα, που είναι απαλλαγμένα από το στοιχείο της γκρίνιας». ¹⁰⁵ Σ' αυτές όμως τις δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές εκτός από λίγες περιπτώσεις π.χ. στη Θεσσαλονίκη, ¹⁰⁶ δεν υπήρξαν μηνύματα με αρνητικό περιεχόμενο. ¹⁰⁷

Μ' αυτόν τον τρόπο γίνεται συνεχώς λόγος για τα επικοινωνιακά τρικ, για τις διαφημίσεις και για τα μηνύματα των εκλογών ενώ τα διάφορα προβλήματα των τοπικών κοινωνιών έρχονται σε δεύτερη μοίρα. «Και οι περίφημες τοπικές κοινωνίες; Ποια είναι η ουσία γι' αυτές; Γιατί είναι υποχρεωμένοι, π.χ. οι Αθηναίοι να ψηφίζουν για άρχοντες τους πρόσωπα που εμφανώς δεν ενδιαφέρονται για το αξίωμα του δημάρχου, αλλά το βλέπουν μόνο ως εφαλτήριο για υψηλότερα; Τέτοιες είναι οι επιλογές που κάνει εδώ και πολλά χρόνια η Ν.Δ. και δυστυχώς, επιβραβεύονται στην κάλπη. Αλλά και το ΠΑΣΟΚ επέλεξε αμιγώς κομματικά πρόσωπα, χωρίς καμιά προσπάθεια αναζήτησης προσώπων ευρύτερης αποδοχής, με δυνατότητες ουσιαστικής παρέμβασης στην πόλη και συνεννόησης με ευρύτερες δυνάμεις και όχι με μόνο εφόδιο την κομματική ορθοδοξία. Πόσο στ' αλήθεια έχει να ωφεληθεί η πόλη από τέτοιες επιλογές; Αυτό ισχύει κατ' εξοχήν για μικρότερες πόλεις, όπου το πολιτικό μήνυμα που θα εκπεμφθεί δεν έχει ιδιαίτερη σημασία ή και καμιά. Τι να το κάνει το περίφημο πολιτικό μήνυμα ο πολίτης που βλέπει την πόλη του να βρωμάει, να μην έχει πλατείες και παιδικές χαρές, τα πεζοδρομιά της να είναι αδιάβατα, τα σχολεία της αφιλόξενα; Ή μήπως αυτό ακριβώς πρέπει να είναι το πολιτικό μήνυμα που πρέπει να στείλει;» ¹⁰⁸

104. Χαλβατζάκης, Κ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, σελ. Α68

105. Φλέσσας, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, άρθρο του Κ. Χαλβατζάκη

106. Χαλβατζάκης, Κ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, σελ. Α68

107. Χαλβατζάκης, Κ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, σελ. Α68

108. Καρέλιας, Γ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 4-10-2002, σελ. 9

Πολλοί είναι αυτοί που χρησιμοποιούν την τοπική αυτοδιοίκηση ως εφαλτήριο για την μετέπειτα πορεία τους στον πολιτικό στίβο. Δεν δίνουν μεγάλη σημασία στα πραγματικά προβλήματα της τοπικής αυτοδιοίκησης και το μόνο που τους ενδιαφέρει είναι το να εκλεγούν αργότερα βουλευτές και να μεταπηδήσουν στην κεντρική πολιτική σκηνή. «Εν κατακλείδι: Πέρα από το πολιτικό μήνυμα, χρειαζόμαστε ανθρώπους που ενδιαφέρονται για το κοινό καλό και όχι μόνο για το καλό του κόμματός τους ή για την προσωπική τους ανέλιξη. Χρειαζόμαστε ανθρώπους που γνωρίζουν την αυτοδιοίκηση και είναι αποφασισμένοι να συγκροστούν όχι με τα μεγάλα μόνον αλλά και με τα πολλά μικρότερα συμφέροντα για να εξανθρωπίσουν τις πόλεις και να σταματήσουν τη συνεχιζόμενη καταστροφή των χωριών μας. Αλλιώς, οι περιφημες τοπικές κοινωνίες, εμείς οι ίδιοι δηλαδή, παίζουμε το παιχνίδι των κομματικών σκοπιμοτήτων και των Πάσης φύσεως πολιτικάντηδων»¹⁰⁹

Το κενό αυτό των προγραμμάτων και οραμάτων έρχεται να καλύψει η πολιτική διαφήμιση η οποία προσπαθεί να παρουσιάσει μια άλλη εικόνα, διαφορετική από την πραγματικότητα. «Είναι δηλαδή καθαρό πλέον στους πολίτες, ότι με την πολλή πολιτική διαφήμιση, τα διψασμένα για εκλογική δύναμη μεγάλα κόμματα προσπαθούν ουσιαστικώς να καλύψουν την ισχνότητα της πολιτικής βάσης της ρητορικής τους. Αυτόν τον τομέα, λοιπόν, θα έπρεπε να προσπαθήσουν να βελτιώσουν προσεχώς οι ‘σοφοί’ των δύο μεγάλων κομμάτων και όχι τα ‘επικοινωνιακά’ τους, από τα οποία όλοι καλά χορτάσαμε και μας έμεινε και υπόλοιπο».¹¹⁰ Δεν υπήρχαν προγραμματικές και σοβαρές προτάσεις για τα ουσιώδη και μεγάλα προβλήματα της τοπικής αυτοδιοίκησης σ’ αυτές τις εκλογές και υπήρξε αποπροσανατολισμός από τα μεγάλα θέματα όπως η ανεργία, η απασχόληση, το ασφαλιστικό καθεστώς θίχτηκαν πολύ λίγο θέματα όπως η παγκοσμιοποίηση, ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας και ο προαναγγελθείς πόλεμος του Ιράκ. Όλα τα παραπάνω συντέλεσαν στο να υπάρξει αυξημένη αποχή και μεγάλος αριθμός λευκών ψηφοδελτίων με αποτέλεσμα οι πολίτες να αδιαφορήσουν για τις εκλογές και τα αποτελέσματά τους και έτσι να διαφαίνεται μια γενικότερη απάθεια όσον αφορά τα πολιτικά πράγματα και να επιβεβαιώνεται η κρίση της πολιτικής που από καιρό έχει αρχίσει να διαφαίνεται (Γαλάνης/Moser 1999/Γαλάνης 2001). «Ελάχιστοι ακόμη κι από αυτούς που ψήφισαν, είναι αυτοί που πιστεύουν ότι η ψήφος τους είναι πιθανόν να οδηγήσει σε κάποια σημαντική αλλαγή».¹¹¹ Η αποχή όπως άλλωστε συμβαίνει τα τελευταία χρόνια σε όλες

109. Καρέλιας, Γ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 4-10-2002, σελ. 9

110. Αγγελόπουλος, Γ.Κ., (2002), *Η Καθημερινή*, 20-10-2002, σελ. 14

111. Φωτόπουλος, Τ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 19-10-2002, σελ. 9

τις εκλογικές αναμετρήσεις σημείωσε υψηλά ποσοστά ανάμεσα στους νέους οι οποίοι απομακρύνονται όλο και περισσότερο από την πολιτική. (Αρμενάκης/Δεμερτζής, 2001). «Και συνέβαλε σημαντικά στην αποχή και το όλο προεκλογικό κλίμα, το οποίο μόνο πολιτική δεν απέπνεε».¹¹² Η αποχή και το λευκό είναι φαινόμενο που τα τελευταία χρόνια παρατηρείται σε πολλές χώρες τις Ευρώπης αλλά και στην Αμερική.¹¹³ Το φαινόμενο ανησύχησε τα κόμματα και τους υποψηφίους και ήταν ένα σημείο όπου συνέκλιναν προεκλογικά καλώντας όλους τους ψηφοφόρους να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα.¹¹⁴

Αυτή η τακτική όμως των κομμάτων, να χρησιμοποιούν τις Δημοτικές και Νομαρχιακές εκλογές σχεδόν μόνο ως «αρένα κομματικής αντιπαράθεσης»¹¹⁵ και μόνο οι εντυπώσεις να τα ενδιαφέρουν χωρίς να εμβαθύνουν στα ουσιαστικά προβλήματα των τοπικών κοινωνιών στην πραγματικότητα μόνο κακό κάνουν στην τοπική αυτοδιοίκηση όπως επίσης κακό προκαλεί και ο τρόπος επιλογής των υποψηφίων οι οποίοι στη συντριπτική πλειοψηφία τους υποδεικνύονται με καθαρά κομματικά κριτήρια ενώ σπάνια οι φωνές των πολιτών εισακούονται.¹¹⁶

Όλα τα παραπάνω αποκτούν ιδιαίτερη σημασία καθώς συζητείται από την κυβέρνηση η προώθηση του «νέου Καποδίστρια»¹¹⁷ που προβλέπει την καθιέρωση 13 υπερνομαρχιών σε όλη τη χώρα καθώς και τη θεσμοθέτηση «Μητροπολιτικών δήμων»¹¹⁸ ενώ η κεντρική εξουσία θα χειρίζεται μόνο θέματα που έχουν σχέση με την εθνική άμυνα, τη δημόσια ασφάλεια και την πολιτική προστασία των πολιτών.¹¹⁹

Τελείωσαν οι δημοτικές εκλογές, παρακολουθήσαμε όλο αυτό το διάστημα συγκρούσεις, ομιλίες, ομαδοποιήσεις μέσα στα ίδια τα κόμματα, αποτελέσματα δημοσκοπήσεων. Όμως όλα αυτά δεν αφορούσαν ιδέες και πολιτικές αλλά μοναδικό στόχο και σκοπό είχαν το πώς κάποιος θα καταλάβουν κάποια εξουσία ενώ τα «κούφια λόγια»¹²⁰ όπως ανάπτυξη, ισχυρή Ελλάδα, όμορφη πόλη κλπ. δεν ανταποκρίνονταν τις περισσότερες φορές στην πρα-

112. Ρωμαίος, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 27-10-2002, σελ. Α10

113. Παπακωνσταντίνου, Π., (2002), *Η Καθημερινή*, 30-6-2002, σελ. 22

114. Κοραή Χρ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 19-10-2002, σελ. 15

115. Ρωμαίος, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α20

116. Ρωμαίος, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α20

117. Ρωμαίος, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α20

118. Ρωμαίος, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α20

119. Ρωμαίος, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α20

120. Μπιτσάκης, Ευ. (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 5-7-2002, σελ. 6

γματικότητα η οποία είναι πολύ διαφορετική¹²¹. Τους πολίτες δεν φάνηκαν να συγκινούν ούτε και θέσεις εργασίας που υποσχέθηκαν προεκλογικά οι κυβερνώντες τις πιο πολλές φορές όμως για μετά τις εκλογές¹²² και οι οποίες επίσης ουδεμία σχέση είχαν με την τοπική αυτοδιοίκηση. Θα πρέπει όλοι να ασχοληθούν πραγματικά με την τοπική αυτοδιοίκηση και τις τοπικές κοινωνίες και να κάνουν αποφασιστικά βήματα για την ενίσχυσή τους, αλλά γι' αυτό βασική προϋπόθεση είναι οι κομματικές παρεμβάσεις να μειωθούν, να πάψουν τα κόμματα να θεωρούν φέουδα τους δήμους και τις νομαρχίες¹²³ και οι ίδιοι οι πολίτες να αποφασίζουν ελεύθερα και να εκλέγουν αυτούς που θα τους διοικήσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Οι νομαρχιακές και δημοτικές εκλογές του 2002 απέδειξαν για ακόμη άλλη μια φορά ότι η κεντρική πολιτική εξουσία και τα πολιτικά κόμματα ελάχιστα ενδιαφέρονται για μια ανεξάρτητη, αυτόνομη και οικονομικά ισχυρή τοπική αυτοδιοίκηση στην Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η ενίσχυση και η αυτοδυναμία της τοπικής αυτοδιοίκησης με δυνατότητες άσκησης ουσιαστικής πολιτικής και παρέμβασης στα τοπικά κοινωνικά προβλήματα. Ακόμη και οι τελευταίες συζητήσεις που γίνονται, μετά την εξαγγελία του πρωθυπουργού για την αλλαγή του εκλογικού νόμου και τις βουλευτικές εκλογές, διέπονται από την «λογική» του κομματικού συμφέροντος και όχι του συμφέροντος του λαού και της χώρας.

Δυστυχώς, για την Ελλάδα φαίνεται ότι ο δρόμος θα είναι ακόμη μακρύς, ώστε οι θεσμοί να λειτουργούν υπεράνω προσώπων και κομματικών επιλογών και οι Έλληνες να αντιμετωπίζονται ως πολίτες και όχι ως υπήκοοι.

Σύμφωνα με τα ευρήματα του τελευταίου Ευρωβαρομέτρου (Ιούλιος 2003) σχετικά με τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα, λίγο παραπάνω από τους μισούς Έλληνες δεν εμπιστεύονται τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, το 13% είναι εντελώς απογοητευμένο από το πώς εμπεδώνεται η δημοκρατία στην Ελλάδα, ενώ 38% δηλώνει «όχι και τόσο ικανοποιημένο». Από τους υπόλοιπους που συμμετείχαν στη δημοσκόπηση του Ευρωβαρομέτρου 4 στους 10 δηλώνουν σχετικά ικανοποιημένοι από τον τρόπο λειτουργίας της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, ενώ ένα ποσοστό 9%, θεωρεί ότι η δημοκρατία λειτουργεί εξαιρετικά καλά στη χώρα μας. Σύμφωνα με το Ευρωβαρόμετρο, η ανεργία είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η χώρα (62% των Ελλήνων έναντι 41% των Ευρωπαίων - ενώ ακολουθούν η οικονομική κατά-

121. Μπιτσάκης, Ευ. (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 5-7-2002, σελ. 6.

122. *Ελευθεροτυπία*, 4-10-2002, σελ. 21.

123. Ρωμαίος, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α20.

σταση με 34%, η εγκληματικότητα με 24%, ο πληθωρισμός και το σύστημα υγείας και πρόνοιας με 18% καθώς και το εκπαιδευτικό σύστημα με 10%.

Προβλήματα όπως η μετανάστευση και η τρομοκρατία που απασχολούν μεγάλη μερίδα του ευρωπαϊκού πληθυσμού (13% και 9% αντίστοιχα) αποτελούν δευτερεύοντα ζητήματα για τους Έλληνες (6% και στα δύο θέματα).¹²⁴

---

124. Το Βήμα 27-7-2003, «Ποιούς θεσμούς (δεν) εμπιστεύονται οι Έλληνες», σελ. Α10.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αρμενάκης, Α./ Δεμερτζής, Ν., (2001), *Φοιτητική Νεολαία, Κρίση της Πολιτικής και Πολιτική Επικοινωνία*, Αθήνα, Εκδ. Σάκκουλα.
- Βενιζέλος, Ευ., (1996), *Κρίση της Πολιτικής και Πολιτική των Κρίσεων*, Αθήνα, Εκδ. Παρατηρητής
- Γαλάνης, Ν.Κ. /Moser, Η., (1999), *Εισαγωγή στην Πολιτική Ψυχολογία*, Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση
- Γαλάνης, ΓΝ., (2001), *Επικαιρότητα και Πολιτική Ψυχολογία*, Αθήνα, Εκδ. Τυπωθήτω
- Δεμερτζής, Ν. (2002), *Πολιτική Επικοινωνία*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση
- Διαμαντόπουλος, Θ., (1983), *Εισαγωγή στον Πολιτική*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδ. Σάκκουλα
- Edelman, Μ., (1999), *Η Κατασκευή του Πολιτικού Θεάματος*, (Πρόλογος –Γενική Επιμέλεια Νίκος Δεμερτζής, Μετάφραση Αρχοντή Κόρκα), Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Fagen, R., (1977), *Πολιτική Επικοινωνία*, (Επιμέλεια Πανταζής Τερεξής), Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση
- Καστανίδης, Χ., (2002), *Η Περιπέτεια της Πολιτικής*, Αθήνα, Εκδ. Λιβάνη
- Κατσούλης, Δ./ Σοϊλεντάκης, Ν.Π./ Τασόπουλος, Γ.Α., (1997), *Ζητήματα από τη νομολογία για τις πρόσφατες Νομαρχιακές Εκλογές*, (Υπεύθυνοι σειράς, Παπαδημητρίου, Γ., / Μακροδημήτρης, Α.), Αθήνα, Εκδ. Σάκκουλας
- Κυριακάκης, Β., (2000), *Πολιτική Επικοινωνία*, Αθήνα, Εκδ. Λιβάνη
- Λούλης, Γ., (1995), *Η Κρίση της Πολιτικής στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εκδ. Σιδέρης Ι.
- Μανιάτης, Γ., (1995), *Πολιτική και Ηθική*, Αθήνα, Εκδ. Στάχυ
- Μπάλτα, Ν., (2001), *Η Καρδιοβόρος Αγωνία της Κάλπης*, Αθήνα, Εκδ. Βιβλιόραμα
- Machiavelli, Ν., (1984), *Ο Ηγεμόνας*, (Εισαγωγή-επιμέλεια Τάκη Κονδύλη) Αθήνα, Εκδ. Κάκτος
- Πλειός, Γ., (2001), *Ο Λόγος της Εικόνας, Ιδεολογία και Πολιτική*, Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση
- Stone, W.F., / Schaffner, P.E., (2002), *Πολιτική Ψυχολογία*, (Μεταφρ.-Επιμ. Διομήδης Μαρκουλής), Αθήνα, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα
- Τριανταφυλλίδου, Α., (1998), *Η Κοινωνική Ψυχολογία της Συμπεριφοράς των Πολιτικών Κομμάτων*, Αθήνα, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα
- Thompson, J.B. (1999), *Νεωτερικότητα και Μέσα Επικοινωνίας*, (Πρόλογος –Επιμέλεια Νίκος Δεμερτζής, Μετάφραση Γιώτα Καραμπίνη – Νένα Σώκου), Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

Παραπομπές από τον ελληνικό τύπο:

- Αγγελόπουλος Κ.Ι., (2002), *Η Καθημερινή*, 21-4-2002, σελ. 14
 Αγγελόπουλος, Γ.Κ., (2002), *Η Καθημερινή*, 20-10-2002, σελ. 14
 Αγγελόπουλος, Κ.Ι., (2002), *Η Καθημερινή*, 27-10-2002, σελ. 14
 Αγγελόπουλος, Κ.Ι., (2002), *Η Καθημερινή*, 27-10-2002, σελ. 14
 Ανδριανόπουλος, Α., (2002), *Απογευματινή Της Κυριακής*, 27-10-2002, σελ. 13
 Αντωνιάδου, Μ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α19
 Γαλάτη, Π., (2002), *Η Καθημερινή*, 27-10-2002, σελ. 13
 Γαλιατσάτος, Π., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19-20 Οκτωβρίου 2002, σελ. 12
 Γιαννακά, Σ., (2002), *Το Βήμα*, 10-11-2002, σελ. Α24
 Γιαννακά, Σ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α16
 Γιανναράς, Χ., (2002), *Η Καθημερινή*, 6-10-2002, σελ. 14
 Γιανναράς, Χ., (2002), *Η Καθημερινή*, 6-10-2002, σελ. 14
 Δ.Χ., (2002), *Ελευθεροτυπία* 19-10-2002, σελ. 7
 Διακογιάννης, Γ., Ε., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19-20 Οκτωβρίου 2002, σελ. 13
 Διαμαντόπουλος, Θ., (2002), *Απογευματινή*, 27-10-2002, σελ. 17
 Καρακούσης, Α., (2002), *Η Καθημερινή*, 20-10-2002, σελ. 6
 Καρέλιας, Γ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 4-10-2002, σελ. 9
 Καρέλιας, Γ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 19-10-2002, σελ. 7
 Καραγιάννης, Α., (2002), *Η Καθημερινή*, 20-10-2002, σελ. 17
 Κοραή Χρ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 19-10-2002, σελ. 15
 Κρικκής, Στ., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19-20 Οκτωβρίου 2002, σελ. 14
 Λακόπουλος Γ., (2002), *Το Βήμα*, 25-8-2002, σελ. Α8
 Λακόπουλος, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α11
 Λάμπας, Π., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α12
 Λιανός, Θ. Π., (2002), *Το Βήμα*, 25-8-2002, σελ. Α52
 Λυγερός, Στ., (2002), *Η Καθημερινή*, 25-8-2002, σελ. 6
 Λυγερός, Στ., (2002), *Η Καθημερινή*, 4-5 Μαΐου 2002, σελ. 4
 Μακρή, Κ., (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20-10-2002, σελ. 4
 Μαυρή, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, στο άρθρο του Κ. Χαλβατζάκη, σελ. Α68
 Μουλόπουλος, Β., (2002), *Το Βήμα*, 2-6-2002, σελ. Α9
 Μπιτσάκης, Ευ., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 5-7-2002, σελ. 6
 Μπουρδάρας, Γ.Σ., (2002), *Η Καθημερινή*, 25-8-2002, σελ. 6
 Οικονομόπουλος, Θ., (2002), *Η Καθημερινή*, 27-10-2002, σελ. 15
 Παντελάκης, Γ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 26-7-2002, σελ. 15
 Παπαδιόχος Κ.Π., (2002), *Η Καθημερινή*, 4-5-Μαΐου 2002, σελ. 4
 Παπακωνσταντίνου, Π., (2002), *Η Καθημερινή*, 30-6-2002, σελ. 22
 Παπακωνσταντίνου, Π., (2002), *Η Καθημερινή*, 27-10-2002, σελ. 8
 Παπαχρήστος, Γ.Χ., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19/20-10-2002, Σελ. 6

- Παπαχρήστος, Γ., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19-20 Οκτωβρίου 2002, σελ 7
- Παπούλιας, Φ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 27-10-2002, σελ. 14
- Παππάς, Τ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 10-11-2002, σελ 16
- Παππάς, Τ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 28-4-2002, σελ.4
- Παππάς, Τ., (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20-10-2002, σελ 2
- Παππάς, Τ., (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20-10-2002, σελ. 4
- Παππάς, Τ., (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20-10-2002, σελ. 4
- Παππάς, Τ., (2002), *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20-10-2002, σελ 4
- Πολίτης, Γ.Λ., Γαλιατσάτος Π.Γ., (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19-20-Οκτωβρίου 2002, σελ. 8
- Πρετεντέρης, Ι.Κ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, σελ. Α14
- Ρωμαίος, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α20
- Σουφλιάς, Γ., (2002), *Η Καθημερινή*, 6-10-2002, σελ. 14
- Σταυρόπουλος, Λ., (2002), *Το Βήμα*, 25-8-2002, σελ. Α17
- Ταμπακόπουλος, Γ., (2002), *Η Καθημερινή*, 30-6-2002, σελ. 13
- Τζιάντζη, Μ., (2002), *Η Καθημερινή*, 3-11-2002, σελ. 3
- Τζιοβάρης Γρ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α8
- Τσίμας, Παύλος, (2002), *ΤΑ ΝΕΑ*, 19-20-Οκτωβρίου 2002, σελ. 4
- Τσιόδρας, Δ./ Μακρή Κ., (2002), *Η Ελευθεροτυπία*, 28-4-2002, σελ. 4
- Φαναράς, Στρ., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α10
- Φαράκος, Γρ., (2002), *Απογευματινή Της Κυριακής*, 27-10-2002, σελ. 14
- Φαφούτης, Κ.Η., (2002), *Η Καθημερινή*, 25-8-2002, σελ. 7
- Φαφούτης, Κ.Η., (2002), *Η Καθημερινή*, 20-10-2002, σελ. 8
- Φλέσσας, Γ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, άρθρο του Κ. Χαλβατζάκη
- Φωτόπουλος, Τ., (2002), *Ελευθεροτυπία*, 19-10-2002, σελ. 9
- Χαλβατζάκης, Κ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, σελ. Α68
- Χαλβατζάκης, Κ., (2002), *Το Βήμα*, 6-10-2002, σελ. Α68
- Χιώτης, Β., (2002), *Το Βήμα*, 20-10-2002, σελ. Α14
- Ψυχάρης, Στ. (2002), *Το Βήμα*, 10-11-2002, σελ. 1-2

Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 6 Οκτωβρίου 2002, συνέντευξη της κυρίας Φώφης

Γεννηματά στον δημοσιογράφο Τάσο Παππά.

Ελευθεροτυπία, 28-4-2002 σελ. 4

Ελευθεροτυπία, 4-10-2002 σελ. 21

Ελευθεροτυπία, 6-10-2002 σελ. 18, στήλη ΓΝΩΜΕΣ

Το Βήμα, 25-8-2002, σελ. Α17

Η Καθημερινή, 25-8-2002, σελ. 6

ΤΑ ΝΕΑ, 26-9-2002 σελ. 10

Το Βήμα, 20-10-2002 σελ. Α19

Το Βήμα, 20-10-2002, σελ Α8, Ρεπορτάζ: Τζιοβάρης Γρ.

Το Βήμα 27-7-2003, σελ. Α10, «Ποιούς θεσμούς (δεν) εμπιστεύονται οι Έλληνες».